

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Mesnevî Tercümesi

The Mesnevi Translation of Elmalılı Hamdi Yazır

NECMİ ATİK*

Geliş ve Kabul Tarihi: 07.05.2020/11.06.2020

Öz: Elmalılı'nın, Arapça ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti, bu dillerdeki farklı alanlara ait kaynak niteliğindeki telif ve tercüme eserleri herkes tarafından bilinmekte birlikte, Farsça'ya da vâkıf olan Elmalılı'nın bu alandaki herhangi bir çalışmasından kaynaklarda bahsedilmemektedir. Elmalılı'yı, İslâm'ın ana kaynakları üzerindeki tercüme çalışmaları, tasavvufî yönü, şiir ve edebiyatla ilgili birikimi, ilim adamlarının kütüphanelerinden eksik olmayan ve İslâmî edebiyatın şâheserlerinden biri olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin de Farsça'dan Türkçe'ye tercüme sevk etmiştir. Çalışmamız, Elmalılı'nın, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin 366 beytinin tercümesi üzerinedir. Bu çeviri ilk kez tarafımızdan tanıtılacak ve yayınlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Mevlânâ Celâleddin Rûmi, Mesnevî.

Abstract: Although it is a well known fact that Elmalılı Hamdi Yazır is a competent user of Arabic, French and Farsi and produced some translated and copyrighted works, in the literature there is no record of information about his farsi productions. His great passion and works on the translation of the main sources of Islamic literature in different fields lead Elmalılı to translate one of the master pieces of the Islamic heritage, the Mesnevi from Farsi to Turkish. It is one of the most prevalent and essential books in the catalogue's of every library. This article will be about Elmalılı's successful translation of Mesnevi which was brought into light for the first time by the author. This previously unknown translation covers Mesnevi's first 366 verses.

Keywords: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Mevlânâ Celâleddin Rûmi, Mesnevî.

* Araştırmacı-Yazar. necmiatik@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0001-7370-8577>

Giriş

Mesnevî kelimesi, Arapça “s-n-y” kökünden türemiş olup, “bir şeyi bir şeye katmak ve bükmek”, “ikili, ikişerli, ikişer ikişer” anlamındadır. Ayrıca “ikinci olmak” anlamı da vardır.¹ Mesnevî, her beytin dizeleri kendi aralarında uyaklı, genellikle aruz bahirlerinin kısa kalıplarıyla iki beyitten binlerce beyte kadar yazılabilen bir nazım biçimidir. Bu nazım şekliyle yazılan eserlere de genel bir isimlendirme ile mesnevî denilir. Mesnevî nazım biçimi olarak Fars edebiyatına aittir. Arap ve Türk edebiyatına Farslardan geçmiştir. Bir terim olarak Fars edebiyatında kullanılmış olmakla birlikte, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir.² Araplar, mesnevîye, iki dize birbirine uyaklı olarak birleştiği için müzdevce veya urcûze adını verirler.³ Mesnevîlerin her beytinin kendi arasında kafiyeli oluşu (aa/bb/cc...) ve genellikle aruzun kısa kalıplarıyla yazılmış olması konu bütünlüğünü sağlama ve anlatım açısından şairlere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Yaygın görüşe göre mesnevî yazımında yedi vezin (hezec-i müseddesten “mefâilün mefâilün feülün” ile “mef’ûlü mefâilün feülün”; remel-i müseddes bahrinden “fâilâtün fâilâtün fâilün” ile “feilâtün feilâtün feilün”; hafif bahrinden “feilâtün mefâilün feilün”; serî bahrinden “müfteilün müfteilün fâilün” ve mütekârib bahrinden “feülün feülün feülün feül”) kullanılmıştır.⁴

Klasik gelenekte mesnevî, giriş, konunun işlendiği bölüm ve bitiş olmak üzere üç bölümden meydana gelir. Ancak bu geleneğe Mevlânâ gibi uymayan şairler de bulunmaktadır.⁵ Mesnevîlerin “giriş bölümü”nde sırasıyla besmele, tahmid, tevhîd, münâcât, na’t, mi’râc, mu’cizât, din ulularına övgü (Medh-i Çihâr-yâr-i Güzîn, Hz. Hamza ve Abbâs’a övgü, Hz. Hasan ve Hüseyin’e övgü), dört mezhep kurucusuna, on iki imama, diğer din büyüklerine, şairlere, padişaha, devlet büyüklerine övgü ve sebep-i te’lif bulunur. Konunun işlendiği bölüm mesnevîlerin yazılış amacına matuf bölümlerdir. Hatime bölümü de

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “es-sennü” maddesi, Dârü'l-hadis, Kâhire 1434/2013, s. 707-716.

² İsmail Ünver, “Mesnevî”, *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 415-417, 430.

³ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1992, s.167.

⁴ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 47-67.

⁵ Ünver, s. 432.

denilen bitiş bölümü, mesnevî hikayesinin sona erdiği bölümdür. “Hâtîme”si olmayan mesnevîlerde sadece son beyitte eserin sona erdiği dile getirilir. Bitiş bölümünde bulunan başlıklar şunlardır: Allah’a “hamd ü senâ” ve “dua, sultana övgü ve saltanatının devamı için dua, şairin eseriyle ve şairliğiyle övünmesi, tanınmış mesnevî şairleri ve eserlerini anma, şairin eserine verdiği ad, hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara yergi, bunların esere vereceği zarardan Allah’a sığınma, mesnevînin beyit sayısı, mesnevînin yazılışıyla ilgili tarihler, şairin ismi, şair ve memleketi hakkında bilgi, okuyucudan hayır dua isteme, mesnevînin vezni, Hazret-i Peygamber’e “salât” ve “selâm”.⁶

Firdevsî'nin (ö.411/1020) yazdığı 60.000 beyitlik *Şehnâme*, Esedî-i Tûsî'nin (ö.465/1073) *Gerşâpnâme*, Yusuf Has Hacib'in (ö.469/1077?) aruz vezni ile Türkçe yazdığı *Kutadgu Bilig*, Hakîm Senâî'nin (ö.525/1131) *Hadikatü'l-Hakika*, Feridüddin Attar'ın (ö.627/1230) *Mantıku't-Tayr*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö.672/1273) *Mesnevî-yi Ma'nevî*, Sa'dî-i Şirâzî'nin (ö.691/1292) *Bostan*, Yûnus Emre'nin (ö.720/1320?) *Risâletü'n-nushiyye*, Âşık Paşa'nın (ö.670/1333) *Garibnâme* adlı eserleri mesnevî nazım biçiminin ilk önemli eserlerindedir.⁷

Mesnevî tarzında sosyal eserler, tıp kitapları, tarihler, şehrengizler⁸, dinî-ahlâkî eserler, lügat kitapları ve daha başka manzumeler yazılmıştır. Mesnevî nazım biçiminin, en çok okunan, sevilen ve rağbet görenleri, aşk ve mâcerâ mesnevîleri ile tasavvufî mesnevîlerdir. Türk edebiyatında ilk mesnevî Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. XIII. yüzyılda Süle Fakih'in *Yûsuf u Züleyhâ* adlı mesnevisi kadar Ahmed Fakih'in (ö. XIII. yüzyıl) *Kitâbü Evsâfî Mesâcidi's-şerîf*'esi de önemlidir. Bu yüzyılda yazılan mesnevîlerin en meşhurlarından biri hatta ilk sıradaki ise Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sidir. Mevlânâ'nın tam adıyla *Mesnevî-i Ma'nevî*'si o kadar meşhur olmuştur ki, bir şiirin mesnevî tarzında olduğu kaydedilmeden “mesnevî” denilince, önce bu kitap hatıra gelmektedir. Didaktik/eğiticiyi yanında, seyr-ü sülûkta bulunanlar için irşâd kitabı niteliğinde olan Mevlânâ'nın

⁶ Ahmet Kartal, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *TALİD*, Cilt 5, sayı 10, 2007, s. 353-432.

⁷ Nihat Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul 1971, c. I, s. 196-97; Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1973, s. 99.

⁸ Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 103.

Mesnevî'si, İslâmî şark edebiyatına yüzyıllarca çok tesir etmiş, son asırlarda ise dünya çapında bir ilgi ve hayranlıkla karşılanmıştır.

a. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Hayatı ve Eserleri

Mesnevî'nin girişinde adını Muhammed b. Muhammaed b. Hüseyin el-Belhî diye kaydeden Mevlânâ, 6 Rebiülevvel 604/30 Eylül 1207 tarihinde Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi.⁹ "Celâleddin" lakabı, "Efendimiz" anlamındaki "Mevlânâ" ise ünvanıdır.¹⁰ "Sultan" mânâsına gelen Farsça "hudâvendigâr" ünvanı ise babası Bahâeddin Veled tarafından verilmiştir.¹¹ Doğduğu şehre nisbetle "Belhî", yaşadığı yer olan Anadolu'ya nisbetle'de "Rûmî, Mevlânâ-i Rûm, Mevlânâ-i Rûmî" ve müderrisliği sebebiyle "Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm" gibi ünvanları da vardır.¹²

Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled, ulemâ ailesine mensup ve "sultânü'l-ulemâ" ünvanıyla tanınmıştır. Kaynaklarda Bahâeddin Veled'in Hz. Ebûbekir'in¹³ (r.a.) veya Hz. Ali'nin¹⁴ (r.a.) soyundan geldiği ve Necmeddin-i Kübrâ'nın (ö.918/1221) müridi olduğu nakledilmektedir.¹⁵ Bahâeddin Veled'in Belh'den 609/1212-13'de ayrıldığında, Mevlânâ beş yaşındadır. Bahâeddin Veled, Belh'ten önce Bağdat'a, sonra Hicaz'a gitmiş, dönerken Şam'a uğramıştır. Malatya, Sivas, Erzincan üzerinden Akşehir'e geçerek kendi adına yaptırılan medresede dört yıl ders okuttu, oradan Lârende'ye (Karaman) gitti ve burada da adına yaptırılan medresede yedi yıl müderrislik yaptı. Daha sonra Sultan I. Alaeddin Keykubad'ın daveti üzerine Konya'ya yerleşti. Mevlânâ medrese eğitimini babasının yanında tamamladı. Mevlânâ, Lârende'de, Semerkantlı âlim Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun'la evlendi ve bu evlilikten Sultan Veled ve Alâaddin isminde iki oğlu oldu. Mevlânâ, Gevher Hatun'un vefâtından sonra Konyalı İzzeddin Ali'nin

⁹ Ferîdun b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (Ter. Tahsin Yazıcı), İstanbul 1977, s. 22; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara 1995, c. I, s. 73.

¹⁰ Abdurrahmân Câmî, *Nefehâtü'l- Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, çev. ve şrh. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, İstanbul 1995, s.634

¹¹ Sipehsâlâr, s.34; Eflâkî, a.g.e., I, 241; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, (Ter. Feridun Nafiz Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 1; Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, Ötügen, İstanbul 1995, s.32.

¹² Can, s. 32, Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 441-448.

¹³ Sipehsâlâr, s. 23.

¹⁴ Eflâkî, c. I, s. 75.

¹⁵ Eflâkî, c. I, s. 7.

kızı Kirâ (Kerrâ, Gerâ) Hatun'la evlendi, bu evlilikten de Emir Nuzafferüddin Âlim Çelebi ile Melike Hatun dünyaya geldi.¹⁶

Bahâeddin Veled, 18 Rebiulevvel 628/23 Şubat 1231 tarihinde vefat edince Mevlânâ, babasının yerine geçip müderrislik yapmaya başladı. Mevlânâ, babasından sonra, babasının müridlerinden Seyyid Burhâneddin Mauhakkık-ı Tirmizî'ye (ö.639/1241) intisap ederek, dokuz yıl ona hizmet etti. Bu dönemde Seyyid Burhâneddin, Mevlânâ'yı zâhiri ilimlerde daha da ilerlemesi için Şam'a gönderdi. Şam'da Arap dili ve edebiyatı, lügat, fıkıh, tefsir ve hadis gibi ilimler başta olmak üzere akli ve nakli ilimlerden icâzet aldı ve Şam'da Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), Sa'deddin-i Hammûye (ö. 671/1272-73), Osmân-ı Rûmî (ö.?), Evhadüddin-i Kirmâni (ö. 635/1238) ve Sadreddin Konevi (ö. 673/1274) ile uzun müddet sohbette bulundu.¹⁷

Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin'in vefatından beş yıl sonra Konya'da Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247?) ile karşılaştı.¹⁸ Mevlânâ, Şems-i Tebrizî ile karşılaştıktan sonra halkla tamamen alâkasını kesmiş, medresedeki derslerini ve irşad faaliyetlerini bir yana bırakıp bütün zamanını Şems ile sohbet ederek geçirmeye başlamıştı. Halk arasında çeşitli dedikodular yayılınca Şems Konya'yı terkederek Şam'a gitti. Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderip kendisini davet edince on altı ay sonra Şems Konya'ya geri döndü. Mevlânâ ile Şems, Mevlânâ'nın medresesindeki hücrelerinde altı ay marifetullâha dair sohbet ettiler. Müridler ve halk tekrar dedikoduya başlayınca, 645/1247 yılında Şems aniden ortadan kayboldu. Sultan Veled, Şems'in ikinci defa kaybolmasının ardından babasının aşkla şiirler söylemeye başladığını ve gece gündüz hiç ara vermeden semâ yaptığını belirtmektedir.¹⁹

Mevlânâ, kendisinin şeyhlik sevdasında olmadığını söyleyerek, müridlerinin Selâhaddin-i Zerkûb'a (ö. 657/1258) tâbi olmalarını istedi. Selâhaddin-i Zerkûb'un vefâtından sonra hilâfet makâmına Hüsâmeddin Çelebi'yi (ö.683/1284) geçirdi. *Mesnevî*'nin ortaya çıkması da Hüsâmeddin Çelebi'nin teşvikiyle oldu. Hüsâmeddin Çelebi'nin

¹⁶ Eflâkî, c. I, s. 185-186; Füzûzanfer, s. 34; Can, s. 37.

¹⁷ Sipehsâlâr, s. 24-24,30; Eflâkî, c. I, s. 77, 81; Füzûzanfer, s. 52.

¹⁸ Sultan Veled, *İbtidânâme*, Ankara 1977, s. 249; Sipehsâlâr, s. 124-125; Eflâkî, c. I, s. 256-257.

¹⁹ Sultan Veled, s. 65, 69.

hilâfet makâmına geçişinden dokuz veya on yıl sonra Mevlânâ rahatsızlanarak 5 Cemâziyelâhir 672/17 Aralık 1273 tarihinde vefat etti.²⁰ Mevlânâ'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar bulunmakla birlikte eserlerinin tamamı Farsça'dır. Mevlânâ'nın kaynaklarda geçen eserleri şunlardır: 1. Divân-ı Kebir 2. Mesnevî 3. Fihî mâ fih 4. Mecâlis-i Seb'a 5. Mektûbât.²¹

b. *Mesnevî*'nin Yazma ve Basma Nüshaları

“*Mesnevî-i Mânevî*”, “*Mesnevî-i Şerîf*” ve “*Mesnevî-i Mevlevî*” isimleriyle meşhur olan Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin Hüsâmeddin Çelebi tarafından yazılan orijinal nüshası mevcut değildir. Lâkin Mevlânâ'nın vefâtından 5 yıl sonra Hüsâmeddin Çelebi'nin nüshasından, Muhammed b. Abdullah el-Konevî tarafından 677/1278 yılında istinsah edilmiş el yazması, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'nin envanterinde 51 numara ile kayıtlıdır. “*Nüsha-i Kadîme*” olarak bilinen ve başarılı bir şekilde tezhiplenmiş bu yazma nüshanın, Kültür Bakanlığı tarafından 1993 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır.²²

Nüsha-i Kadîme dışında, Süleymâniye ve Mevlânâ Müzesi başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde tespit edilen yazma nüsha sayısı 486 adettir. Ayrıca “*Mesnevî*'den Seçmeler” şeklinde muhtelif kütüphanelerde 70 adet yazma eser mevcuttur. Türkiye, İran, Hindistan, Pakistan ve diğer ülkelerde çok fazla yazması bulunan *Mesnevî*, farklı ülkelerde, muhtelif tarihlerde defalarca basılmıştır. *Mesnevî*'nin yazma ve baskısı yapılan nüshalarında beyit sayıları 25.585 ila 26.660 arasında farklılık arz etmektedir. Hatta Hindistan bölgesindeki yazmalarda bu sayı 30.000 beyte kadar çıkmaktadır. Baskısı yapılan nüshaların en doğrusu, *Nüsha-i Kadîme*'nin esas olarak baskısı yapılan R. A. Nicholson'un 25.650 beyitlik tahkikli baskısıdır.²³

c. *Mesnevî*'nin Türkçe Tercümeleleri

Mesnevî'nin, Türkçeye çeviri çalışmaları ilk defa II. Murad'ın emriyle başlamış, “*Mesnevî-i Murâdî*” adıyla Muînî tarafından 842/1438 tarihinde *Mesnevî*'nin birinci cildi manzûm olarak Türkçeye çevirilmiştir. Sözkonusu eser Kemal Yavuz tarafından hazırlanmış ve

²⁰ Sultan Veled, s. 143-153; Sipehsâlar, s. 190-197.

²¹ Reşat Öngören, s. 447.

²² Mevlânâ, *Mesnevî I-VI*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

²³ Fûrûzanfer, s. 222-23.

Mesnevî-i Muradiyye adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1982 yılında yayınlanmıştır. Mesnevî'nin tam olarak Türkçe'ye tercüme edenler şunlardır: Süleyman Nahîfi (ö. 1151/1738) manzûm²⁴, Abdullah Salâhî Efendi (ö. 1197/1783)²⁵, Şâkir Mehmed Efendi (ö.1251/1836), Tokat Mevlevî Şeyhi Hâfız Mehmed Emin Efendi (ö. XIX. Yüzyıl), Veled Çelebi İzbudak (ö.1942)²⁶, Abdülbâki Gölpinarlı (ö.1982)²⁷, Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu (ö.1929)²⁸, Şefik Can (ö.2005)²⁹, Adnan Karaismailoğlu, A. Yağmur Tunalı, İbnü's-Seyyid Gâlib Efendi (ö.XIX yy)³⁰, Ahmet Metin Şahin, Derya Örs-Hicabi Kırlangıç. Mesnevî'yi kısmen Türkçe'ye tercüme edenler şunlardır: Gülşehrî (ö.717/1317), İbrahim Tennûrî (ö.887/1482), Muhammed Nazmî Efendi (ö. ?)³¹, Hayri Bey (ö.?)³², Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1112/1701), Mevlevî İbrahim Cevrî (ö.?), Abdulvahhâb A'zam (ö. XIX. yy), Hasan Nazif Dede (ö. 1276/1860), Süleyman Şemsî Dede (ö.1303/1886), Yenişehirli Avni (ö.1309/1892), Kütükçü Süleyman Hayri Bey (ö. 1308/1891), Eyüp Necati Perhiz (ö.1940), Feyzullah Sâcid Ülkü (ö.1945)³³, Mehmet Faruk Görtunca, Âmil Çelebioğlu (ö.1990), Şefik Can (ö.2005), Feyzi Halıcı³⁴, Kemâlî Mehmed Çelebi, Faruk Görtunca, Nuri Baş, Şemseddin Yeşil, Kenan Sarıaloğlu, Mehmet Kanar, Hatice Gülcan Topkaya, Kaan Dilek, Mehmet Önder, Sadık Gündüz, Mehmet Zeren, İsa Kayaalp, Selim Gündüzalp, Bayram Ali Kaya, Cihan Okuyucu, Şaban Karaköse, Mehmet Demirci. *Mesnevî'nin* elliye yakın Türkçe şerhi ile Arapça, Farsça, Urduca, Hintçe, İngilizce, Almanca, Rusça, Japonca, Flemenkçe, Lehçe, Korece, Fransızca,

²⁴ Semih Ceyhan, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, UÜ. Sosyal Bilimler Ens. Bursa 2005, s. 326 (Doktora Tezi); İlk Baskısı 1268/1851 yılında Bulak Matbaası'nda yapılmıştır. Amil Çelebioğlu tarafından günümüz harflerine aktarılmış ve sadeleştirilmiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-yi Şerif*: Manzum Nahifî Tercümesi, trc. Süleyman Nahîfi, haz. Âmil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.

²⁵ Mehmed Şâkir, *Tercüme-yi Mesnevî*, İstanbul Ün.v., Ty 6038; Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985, s. 146.

²⁶ Veled Çelebi İzbudak, *Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1942.

²⁷ Abdülbâki Gölpinarlı, *Mesnevî*, MEB Yay., İstanbul 1988.

²⁸ Abdullah Öztemiz Hacıtahiroğlu, *Mesnevî-Mevlânâ, Kendi Vezni ile Manzûm Tercüme*, Ötügen Yay., İstanbul 1972.

²⁹ Şefik Can, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötügen Yay., İstanbul 1997.

³⁰ İbnü's-Seyyid Galib Efendi, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315/1897.

³¹ Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa 693.

³² Hayrî, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308.

³³ Feyzullah Sâcid Ülkü, *Mevlânâ, Mesnevî*, manzum terc., Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

³⁴ İsmail Güleç, "Mevlânâ'nın *Mesnevî'sinin* tamamına yapılan Türkçe şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 22 (Güz 2006), s. 108.

İspanyolca, İtalyanca şerh ve tercümelere bulunmaktadır.³⁵

d. Elmalılı'nın Hayatı ve Eserleri

Muhammed Hamdi Yazır, Mayıs/Haziran 1878'de (h. Cemâzi'l-Ülâ 1295) Antalya'nın Elmalı ilçesinin Karyağdı mahallesinde doğdu.³⁶ Burdur'un Gölhisar kazasına bağlı Yazır köyünde doğan babası Numan Efendi, Gölhisar'lı Bedreddin Efendi'nin oğlu Hasan Efendi'nin oğlu Hacı Bekir Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin oğludur.³⁷ Annesi Fatma Hanım, Sarılarlı diye bilinen Elmalı ulemâsından Abdullah Efendi'nin oğlu Muhammed Efendi'nin³⁸ kızıdır.

Muhammed Hamdi Yazır, İbtidâi ve Rüşdiye okullarını (ilk ve orta tahsili) memleketi Elmalı'da okudu. Kısa bir sürede Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetti. Dayısı Hakkı Efendi ve babasından nahiv ve bazı ilimlerin başlangıç kısımlarını tahsil etti. Meşhur âlim olan büyük amcası Mehmed Emin Efendi'den³⁹ özel olarak tahsilde bulundu. Dayısı Mustafa Zekâî Sarılar 1311/1824 tarihinde Muhammed Hamdi Yazır'ı, Finike'den Antalya'ya, Antalya'dan da deniz yoluyla İstanbul'a getirdi ve Küçük Ayasofya Medresesi'nde avlu kısmında bulunan odasına, kendi yanına yerleştirdi. Elmalılı, Küçük Ayasofya Medresesi'nde ilmiye

³⁵ Bkz.: Şener Demirel, "Mevlânâ'nın Mesnevî'si Şerhleri", *TALİD*, c. 5, sy. 10, 2007, s. 469-504.

³⁶ Atik, s. 11; Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993, s. 2.

³⁷ Atik, s. 11; İmam-ı Azam'ın öğrencisi Ebû Yûsuf'a yazdığı "*Âlim ve Mûte'allim*" adlı eserin istinsahını yapan Numan Efendi kitabın ferağ kaydını "...el-fakîru'l-hakîru Nu'mân bin Muhammed el-Gölhisârî müvelliden ve Elmâli muvatttinen" diye bitirmiştir. Yine Elmalılı, babasının vefâtı üzerine yazdığı Arapça mersiyenin giriş kısmına, "İşte bu mersiye, soyumun parladığı, 1334/1915 Rabbi'nin rahmetine kavuşan, babam, senedim, hocam Hasan Bedreddin oğlu Hacı Bekir oğlu Muhammed oğlu Numan'adır" şeklinde bir açıklama yazmıştır. (Elmalılı'nın Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi)

³⁸ Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi adlı eserinde, "Elmalı'da Yetişen Zevât" başlığı altında Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın dedesi Muhammed Efendi hakkında şunları yazmıştır: "Sarılarlı Muhammed Efendi: 'Asr-ı ahîr fuzelâsından bir zevât olup Elmalı kazasının "Sarılar" karyeshnde tevellüd etmiştir. Âsârı: "*Şerh-i İsti'are-i Cedîd*", 'ulûm-i siyâsiyeden "*Nâmûs-i A'zam*" ismiyle metin ve şerh, 'ilm-i munâzaradan "*Mazhar-ı Me'âlim-i 'alâ Miftâhi Mekâlim*" nâmiyle metin ve şerh, 'ilm-i vazî'dan "*Kâdî 'Adu'd*" (Adudüddin el-İcî [ö.756/1355]) risâlesine "*Meşrebetü'l-'uyûn*" ismiyle bir şerh yazmıştır. Bu zât 1287/1870'de Elmalı'da vefat etmiştir ki 'ilm ü fazlı pek yüksek derecede olduğu te'lif ettiği âsârından anlaşılır." Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi, İstanbul 1338/1919, s. 185.

³⁹ Mehmed Emin Efendi, âlim ve ilmiyle âmil, takvâ sahibi, ziraatle geçinen biriydi. 1325 senesinin Cemâziyelülâ'nın sonlarında (Temmuz 1907), küçük mahdumu Hâfız Mustafa'nın eşkiyâ tarafından feci şekilde katledilmesi üzerine kalp rahatsızlığı artmış ve vefat etmiştir. Elmalılı, amcası Mehmed Emin'in kendisine ait Tecvid ve Kıraat ilmine dâir "*Tayfûr*" isimli kitabının husûsî kütüphanesinde olduğunu zikretmektedir. (Elmalılı'nın kendi el yazısı ile husûsî kütüphanesindeki kitapları kaydettiği defteri. Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi)

icazetli Of'lu Hacı Mahmud Kamil Efe-ndi'ye de (1825-1912) hizmet etti.⁴⁰ Araştırmaları sonucu Bâyezid dersiamlarından Kayserili Büyük Hamdi Efendi'nin dersine devam ederek, nahiv, mantık, meânî, fıkıh, fıkıh usulü, kelam, hikmet, hadis ve tefsir gibi âlet ve âlâ ilimleri tamamlayarak 1322/1905 tarihinde icâzetini aldı.⁴¹

Büyük Hamdi Efendi'den ders aldığı sıralarda, tabiat ilimleri ve matematik ile meşgul oldu. 1319/1902 yılının Şevvâl ayında Nüvvâb Mektebi'ne (Hukuk Fakültesi) girdi ve birincilikle bitirerek, altın madalya ve beratla ödüllendirildi ve üçüncü sınıf hâkim diplomasını (Şevvâl 1323/1906) aldı. Hicrî 1324/1907'de resmî müderrislik imtihanını yüksek derece ile kazandı.⁴² Tahsili sürecinde kendi kendine Matematik, Felsefe, Edebiyat, mûsikî ile meşgul olmuş ve kendisinin zapt ettirdiğine göre ise, Kânûn-u Esasî ve Mehâkim-i Şer'iyye kanunu esbâb-ı mucibe mazbatalarını yazarken, Fransızca'yı kendi kendine kırk günde öğrenmişti.⁴³

Elmalılı, Şubat 1905 (Zilhicce 1322) de ruûs imtihanına girdi ve yüksek derecede başarı elde ederek Bâyezid Dersiâmı oldu. Bâyezid ve Şehzâde camilerinde ders vermeye başladı. Medresetü'l-Vâizin'de *fıkıh usulü*, Mekteb-i Nüvvâb ve Mekteb-i Kuzât'ta ve Mekteb-i Mülkiye'de *İslam hukuku ve nizâmât-i evkâf* dersleri okuttu. 1 Eylül 1332/1915'te Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi. 1908 yılından itibaren Darülfünûn'a bağlanarak Hukuk Fakültesi adını alan Mekteb-i Nüvvâb'da *ahkâm-ı evkâf*, Mekteb-i Kudat'ta on beş sene *fıkıh*, medresetü'l-mütehassısın'de usûl-i fıkıh, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye medresesinde *felsefe*, Süleymaniye Medresesi'nde *mantık*, Mülkiye Mektebi'nde *vakıf ve arazi hukuku dersleri* okuttu. II. Meşrutiyet ilan edilince meclis açıldı ve 1908 yılının Kasım-Aralık aylarında milletvekili seçimleri yapıldı. Elmalılı, 1908/1325 yılında 30 yaşında Antalya milletvekili seçilip, ilmiye sınıfından sarıklı bir siyâsetçi olarak Meclis-i Mebusân'a girdi.

1908'de II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kaleme aldığı

⁴⁰ Mahmud Bedreddin Yazır, *Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1981, s. 64.

⁴¹ Atik, s. 11; Yusuf Şevki Yavuz, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, XI, 57.

⁴² Atik, s. 12; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, c. I, s. XV.

⁴³ İsmet, Ersöz, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993, s. 170.

makâlelerinden biri de “İslâmiyet, Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiyye” başlıklı olanıdır.⁴⁴ *Sırât-ı Müstakîm, Sebîlü’r-Reşâd* (1917-1924) ve *Cerîde-i Milliyê*’de (1914-1922) makâle yazmayı sürdürürken, müderrisliğine de muhtelif yerlerdeki dersleriyle devam ediyordu. Sultan Reşad’ın huzur derslerine muhatap hoca olarak katılan Elmalılı (1917/1334), padişahın son zamanlarında, Ağustos 1918’de şeyhülislâmlık teşkilatı içinde kurulan Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’ye 4 Ağustos 1334/1918 tarihinde, önce üye, 2 Nisan 1335/1919 da aynı kuruma reis seçildi.⁴⁵ Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye bir İslâm akademisi niteliğinde idi. Kuruluşunda güdülen amaç dinî sorunların çözümü, İslâm’a yapılan saldırıların dinî bakımdan karşılanmasıydı. 1919 yılında, arzusu ve iradesi dışında gelişen olaylar yüzünden, bazı derslerini bırakmak zorunda kalırsa da, uzman din adamı yetiştirmek için kurulmuş olan Medresetü’l-Mütehassısın’deki mantık dersi ile Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiyye’deki görevini bir süre daha sürdürdü.⁴⁶

İttihat ve Terakkî yöneticileri idâreyi terkedinceye kadar yüklendiği sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeye çalıştı. Sürgündeki itilafçılar İstanbul’a döndüler ve I. Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu. Elmalılı’ya, Sultan Vahdettin’in kabinesinde Evkâf Nâzırlığı teklif edildi. O, bu teklifi reddetse de, 2 Mayıs 1335/1919 yılında padişahın yazılı emri ile nâzırlığı kabul etmek zorunda kaldı. Damat Ferit Paşa’nın ikinci ve üçüncü hükümetlerinde toplam 6 ay 14 gün Evkâf-i Hümayun Nâzırı olarak görev yaptı. Evkâf Nâzırı iken kendisine, 24 Zilhicce 1337’de ikinci rütbe Osmânî nişanı verildi. Bu görevi esnasında ilgililerin yararlanması düşüncesi ile, “*İrşadü’l-Ahlâf fî Ahkâmî’l-evkâf*” (*Vakıf Hükümlerini Aydınlatıcı Bilgiler*) adını taşıyan ve geniş ölçüde Mülkiye Mektebi’nde okuttuğu derslerden oluşan eserini bastırdı.⁴⁷

Elmalılı, on iki yıl boyunca (1926-1938) “*Hak Dini Kur’ân Dili*” adını verdiği tefsirinin telifine çalıştı ve tefsirini bitirmeye muvaffak oldu.

⁴⁴ Küçük Hamdi, “İslamiyet, Hilâfet ve Meşihat-ı İslâmiyye”, *Beyânü’l-Hak*, 8 Safer 1327, 1/22, s. 511-514.

⁴⁵ Albayrak, c.III, s.250, vesîka 31.

⁴⁶ İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1985, s.7-8.

⁴⁷ Fatma Paksüt, “Merhum Dayım Hamdi Yazır -II- Nazırlık, Tutuklanma, Aklanma”, *Altınoluk Dergisi*, 1992 Mayıs, Sayı: 75, s. 21.

1942 baharında mektupla kız kardeşine biraz iyileştiğini haber veren Elmalılı, aynı yılın 27 Mayıs günü dâr-ı bekâya irtihâl eyledi.⁴⁸ 64 yaşında vefat eden Elmalılı babasının Sahrayıcedit mezarlığındaki kabrinin yanına defnedildi.

Elmalılı, derin ilmî birikimi, Arapça, Farsça ve Fransızca'ya olan vukûfiyeti ile farklı alanlarda çeşitli telif ve tercüme eserler ile makâleler yazmıştır. Eserleri şunlardır: Basılmış telif eserleri: 1. Hak Dini Kur'ân Dili, 2. İrşâdü'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf, 3. Yarım Kalmış İslam Hukuku Kâmûsu⁴⁹, 4. Sefer Bahsi, 5. Hz. Muhammed'in Dini. Basılmış Tercümesi: 1. Tahlîli Felsefe Tarihine Ait Metâlib ve Mezâhib.

Basılmamış eserleri: 1. Kur'ân-ı Kerim Meâli, 2. Kur'ân'ın Tercümesi ve Tercüme ile Namazın Câiz Olup Olmayacağı Risâlesi⁵⁰, 3. Hücetullâhi'l-Bâliga Tercümesi, 4. Mantık-ı İstintâcî ve İstikrâî (Tercüme), 5. Mesnevî Tercümesi, 6. Hediyetü'r-Reis Tercümesi, 7. Menâkıbü't-Türk Tercümesi, 8. Fetevâ-yı Hindiyeye'den Da'vâ Bahsi'nin Tercümesi, 9. Divançe, 10. Fıkıh Usûlü 11. Dedesi Muhammed Efendi'nin telif eseri olan Şerhu'l-isti'âretü'l-Cedîde'ye yazdığı Tuhetü'l-Hafidü Hâşiyetü 'alâ İsti'âretü'l-Cedîde isimli hâşiyesi, 12. Müdâfa'a, 13. İlm-i usûlden Mir'ât Hâşiyesi Tarsûsi üzerine tamam olmamış bir hâşiyeye. Tasavvurât ve Hayâlî Siyalkûtî'lerine Ta'likât, 14. Teşkil-i Mehâkim Kânûnu Şerhi ve Usûl-i Muhâkemât Kânûnu Şerhi, 15. Ticâret Kânûnu 16. Hukûk-i Husûsiye-i Düvel, 17. Meclis-i Meb'ûsân-ı İlmiye Encümenince Ta'dîlen Kaleme Alınan Mehâkim-i Şer'iyye ve Hükâm-ı Şer'i Kânûn Lâyihası Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası, 18. Fetvâları, 19. Mektupları, 20. Hüsn-i Hat yazıları, 21. Makâleleri.⁵¹

e. Elmalılı'nın Mesnevî Tercümesi

Elmalılı'nın, torunu Mehmed Hamdi Yazır'da bulunan metrukâtındaki yaptığımız çalışmalarda, Elmalılı'nın *Mesnevî*'yi Türkçe'ye tercüme çalışması ortaya çıkarılmıştır. Elmalılı'nın bu tercüme Mesnevî'nin hangi nüshasından yaptığı konusunda bir bilgi ve belge ise bulunmamaktadır. Şahsî kütüphanesinde "Mev'ize, Ahlak ve

⁴⁸Ömer Rıza Doğrul, "Müessif Bir İrtihal", *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1942.

⁴⁹Necmi Atik, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslam Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesi'nin Tahlîli", *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 8. Sayı, Aralık 2018.

⁵⁰Necmi Atik, "Elmalılı'nın Kendi El Yazması Türkçe İbâdet Makâlesi", *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 6. Sayı, Aralık 2016.

⁵¹Torunu Mehmet Hamdi Yazır Özel Arşivi

Tasavvuf Kitapları” başlığı altındaki kitapların içinde bulunan *Mesnevî*'ye de ulaşamadığından hangi nüsha olduğu meçhuldür. Elmalılı'nın “*Mesnevî-yi Şerifin Nesir tercümesidir*”, “*Nesr-i Mesnevî*” diyerek başladığı *Mesnevî* tercümesi, 16x21,5 cm ebatlarında, nohûdî renkli, çizgili kapaksız ve dikişsiz deftere yazılmış olup, 22 sayfadan ibarettir.

Elmalılı, telif ve tercüme eserlerinde, makâlelerinde *Mesnevî* tercümesi ile alâkalı çalışmasından hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Elmalılı'nın, *Mesnevî* tercümesine ne zaman başladığı ve ne zaman ara verdiği ile alâkalı herhangi bir bilgiye de rastlanılamamıştır. Elmalılı'nın kendi el yazısı ile kaleme aldığı ve üzerinde sayısız düzeltmeler yaptığı *Mesnevî* tercümesinin Elmalılı'ya ait olup olmadığı konusunun açıklığa kavuşması için, tercüme ile alâkalı taramalar ve karşılaştırmalar, Elmalılı'nın vefat tarihi olan 27 Mayıs 1942 tarihi öncesi *Mesnevî*'nin Türkçe tercümeleri üzerinde yapılmıştır. Elmalılı'nın, *Mesnevî*'nin başından 366 beytine kadar yaptığı tercümesinde ilk on sekiz beyit ve Padişah'ın Cârîyesine Âşık Olması (247 beyit), Bakkal ve Tûtî (80 beyit), Çifid Padişahın Hristiyanları Katli (37 beyit) hikâyeleri yer aldığından araştırma ve karşılaştırmalarımız da bu hikâyelerin Türkçe tercümeleri üzerinde olmuştur. 1942 yılı öncesi *Mesnevî*'nin Türkçe tercümeleri şunlardır:

1. Gülşehrî (ö. 1335), *Felek-nâme* ve *Mantıku't-Tayr* adlı eserlerinde *Mesnevî*'deki Tûtî ve Hoca, Nahivci ve Gemici, Arslan ve Tavşan, Uyurken Boğazına Yılan Giren Adan ile Onu Gören Atlı ve Tavuk ile Kaz Yavruları adlı beş hikâyeyi tercüme ve kısmen şerh etmiştir.

2. İbrahim Tennûrî (ö. 1482), *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eserinde Ney ve Çeng bölümlerinde *Mesnevî*'nin ilk 18 beytini yeniden uyarlayarak tercüme etmiştir.

3. Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1701), *Mesnevî-i Sırr-ı Mânevî*: Bu eser, *Mesnevî*'nin birinci cildinin manzum tercümesidir.

4. Mevlevî İbrâhim Bey, birçok *Mesnevî* hikâyesini manzum olarak Türkçe'ye çevirmiştir.

5. Nahîfî Süleyman (ö.1738), *Manzum Mesnevî Tercümesi*.

Manzum ve en iyi tercümelelerden biridir.⁵²

6. Abdullah Salâhî Efendi (ö.1782), *Mesnevî Tercümesi*: Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde bilgi verdiği tercüme hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

7. Şâkir Mehmed (ö. 1836) *Mesnevî Tercümesi*: Şârih, *Mesnevî*'yi 7. Ciltle birlikte nazmen tercüme etmiştir.

8. Tokat Mevlevî Şeyhi Hâfız Mehmed Emin Efendi (ö.XIX. yüzyıl), *Revâyihu'Mesneviyât*, Mehmed Emin Efendi, 7. Ciltle birlikte tercüme ettiği *Mesnevî*'yi Gazi Yusuf Paşa'ya (ö. 1816) ithaf etmiştir. Bir nüshası İstanbul Üniv. Ktp. Türkçe Yazmalar arasında, 5323 numaradadır.

9. Abdulvahhab Azam (ö. XIX. yüzyıl), *Mesnevî*'nin 1946 beytini tercüme etmiştir.⁵³

10. Hasan Nazif Dede (ö. 1860) *Mesnevî'den Seçme Tercümeleler*.

11. Süleyman Şemsî Dede (ö. 1886), *Tuhfe-i Mesnevî*.

12. Yenişehirli Avnî (ö. 1892), *Mesnevî Tercümesi*.

13. İbnü's-Seyyid Gâlib (ö. XIX. yüzyıl) *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*: *Mesnevî*'nin kısmen manzum tercümesi olup 1315/1897'de İstanbul'da Asır Matbaası'nda basılmıştır.

14. Kütükçü Süleyman Hayri Bey (ö.1891), *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*: *Mesnevî*'nin birinci cildinin manzum eksik tercümesidir.

15. Veled Çelebi İzbudak (ö.1942), *Mesnevî*: *Mesnevî*'nin tamamının mensur tercümesidir.⁵⁴

Elmalılı'nın, başından 366 beyitlik *Mesnevî* tercümesini, Türkçe yapılan manzum tercümeleler dışındaki mensur tercümelelerle karşılaştırması yapılmış ve bu eserlerle herhangi bir benzerliği tespit edilememiştir. Karşılaştırma yaptığımız 1942 yılına kadar *Mesnevî* üzerine yapılan Türkçe şerhler ise şunlardır:

1. Mu'îni (ö. 839/1436) Şerhi, Birinci cildin şerhidir.⁵⁵

⁵² Süleyman Nahifi, *Mesnevî-i Manevî* (Sad: Amil Çelebioğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

⁵³ İsa Çelik, "Klasiklerimiz: XIII. Mesnevî-i Manevî", Tasavvuf, Mevlânâ Özel Sayısı, 2005, c. XIV, s. 674.

⁵⁴ Bkz.Veled Çelebi İzbudak, *Mesnevî Tercümesi*, Meârif Vekâleti Yay. c. I-VI, İstanbul 1942.

⁵⁵ Kemal Yavuz, *Mu'îni'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Mesnevî Tercüme ve Şerhi) (Gramer ve Sözlük), Cilt 1-2, Selçuk Üniv. Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007.

2. Mustafa Şem'i Şem'ullâh Dede (ö.1596), *Şerh-i Mesnevî: Mesnevî'nin tamamının şerhidir.*⁵⁶
3. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî (ö.1631), *Şerh-i Mesnevî: Mesnevî'nin tamamının şerhidir.*⁵⁷
4. Şifâî Mehmed Dede (ö.1671), *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf: Mesnevî'nin oldukça kısa şerhidir.*⁵⁸
5. Şeyh Murad-ı Buhârî (ö.1848), *Hulâsatü's-Şurûh: Mesnevî'nin kısa ve veciz şerhidir.*⁵⁹
6. Ahmed Avni Konuk (ö.1938), *Şerh-i Mesnevî: Ankaravî'nin metni esas alınarak yapılmış bir şerhdır.*⁶⁰

f. Elmalılı'nın Tercümesinin Teknik Özellikleri

Edebî tarzda kaleme alınmış metinlerin tercümesi, geniş bir kültürün yanı sıra edebî zevke de sahip olan mütercimler tarafından yapılması gerekmektedir. Çünkü edebî eserler, hayranlık uyandıran geniş hayal gücüyle örülmüş, parlak zekâların ürünleri olup, bu tür eserlerde fesâhât ve belâgâ yani doğallık, açıklık, duruluk, özlülük, yalınlık ve akıcılığın birlikte ifade edildiği güzellik ve çarpıcılık hâkimdir. Bu yüzden mütercim kaynak dilden hedef dile aktarımı başarılı bir şekilde yapabilmesi için edip olmak zorunda ve hemen hemen her kelimeyi gramer, edebî ve mantıksal kurallar çerçevesinde seçerken çok titiz davranması gerekmektedir. Medrese derslerinin hepsini okutmuş bir dersiâm, farklı fakültelerde yıllarca fıkıh, hukuk, felsefe ve mantık dersleri okutan, bir divançe oluşturacak kadar Türkçe ve Arapça şiirler yazan ve farklı alanlarda telif ve tercüme eserleri bulunan Elmalılı'nın bu altyapıya fazlasıyla sahip olduğu ise muhakkaktır.

⁵⁶ Bkz. Abdülkadir Dağlar, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî I. Cilt, İnceleme-Tenkitlei Metin-Sözlük*, Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2009 (Doktora Tezi).

⁵⁷ Ahmet Tanyıldız, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matrûratu'l-Ma'ârif) I. Cilt İnceleme-Metin-Sözlük*, Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2010 (Doktora Tezi).

⁵⁸ Şifâî Derviş Mehmed, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevî*, Süleymaniye Dâru'l-Mesnevî 209, v. 1b.

⁵⁹ Murâd-ı Buhârî, *Hulâsatü's-Şurûh*, Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Bölümü, No: 334; Zekiye Güntan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendi ve Hulâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlîli*, Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Konya 2009 (Yüksek Lisans Tezi); Zehra Öksüz, *Hulâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelemesi*, Fatih Ünv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2008 (Yüksek Lisans Tezi).

⁶⁰ A. Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004. 1-13 Cilt.

Elmalılı, 366 beyitlik *Mesnevî* tercümesine en iyi mânâyı verebilmek için, çeviri üzerinde üzerini çizerek veya karalayarak iptaller yapmış, bu iptallerin yerine yeni kelime ve cümleler yazmıştır. Metin transkribe edilirken üzeri çizili iptal edilmiş yerler dikkate alınmamış, net metin transkribe edilmiştir. Elmalılı, *Mesnevî* tercümesine ta'lik hattı ile yazdığı "Nesr-i Mesnevî" başlığı altına yine ta'lik hattı ile yazdığı Besmele ile başlamaktadır. "Nesr-i Mesnevî" başlığının sol tarafında mâil olarak yine ta'lik hattı ile "Mesnevî-i Şerif Nesren Tercümesidir" yazılıdır.

Elmalılı'nın tercümesi, *Nüsha-i Kadîme* olarak bilinen ve Kültür Bakanlığı tarafından tıpkıbasımı yapılan nüsha ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu Elmalılı'nın tercüme ettiği bölümlerden başlangıçtan itibaren ilk 34 beyitin orijinal nüsha ile aynı olduğu görülmektedir. Birinci hikâye olan "Pâdişâhın Cârîyeye Aşık Olması" hikâyesi orijinal nüshada 35-250 beyitler arası 215 beyit iken, Elmalılı'nın tercümesinde 35-247 beyit arası 212 beyittir, yani 3 beyit eksiktir. Eksik olan beyitler 55,74 ve 79. beyitlerdir. İkinci hikâye olan "Bakkal'ın Tütisi" hikâyesi orijinal nüshada 251-328 beyitler arası 77 beyit iken, Elmalılı'nın tercümesinde 248-328 beyitleri arası 80 beyittir, yani 3 beyit fazladır. Fazla olan ve orijinal nüshada olmayan beyitler 251, 252 ve 261. beyitlerdir. Üçüncü hikâye olan "Çifid Pâdişâh'ın Hristiyanları Katli" hikâyesinde Elmalılı 329-366 beyitler arası 37 beyti tercüme etmiştir. *Nüsha-i Kadîm*'de 38 beyit olan bu bölümden orijinal nüshadaki 337. beyit eksiktir. Karşılaştırma sonucundan Elmalılı'nın *Mesnevî*'yi başka bir nüshasından tercüme ettiği anlaşılmaktadır.

Elmalılı'nın tercümesinde *Mesnevî*'nin ana ve ara başlıklar şöyledir:

1. Nesr-i Mesnevî – Bismillâhirrahmânirrahîm, 1-34. beyitler arası 34 beyit.
2. Bir Padişâhın Bir Cârîyeye Aşık Olup Satın Alması, Cârîyenin Hastalanması ve Tedâvisine Uğraşılması, 35-247. beyitler arası 212 beyit.
3. Hikâye-i Bakkalın Tütisi ve Yağ Şişesini Dökmesi, 248-328. beyitler arası 80 beyit.
4. Hikâye Çifit Pâdişâh'ının Millet-i Ta'assubî ile Hristiyanları Katli, 329-366. beyitler arası 37 beyit.

Mesnevî'de, "Çifit Pâdişâh'ının Millet-i Ta'assubî ile Hristiyanları

Katli” hikâyesi *Nüsha-i Kadim*'de 433 beyittir. Elmalılı sözkonusu hikâyenin sadece 37 beytini tercüme etmiş, hikâyenin tercümesi eksik kalmıştır.

Elmalılı'nın tercümesi, İzbudak ve Konuk *Mesnevî* tercümeleri ile karşılaştırılmış, Elmalılı'nın tercümesinde şu başlıklar eksik olduğu görülmüştür: *Mesnevî*'de Birinci hikâye olan “Padişahın Cârîyeye Aşık Olması” ana başlığının sekiz ara başlığı vardır. Elmalılı sekiz ara başlıktan beş tanesini tercümesine almış, üç tanesini almamıştır. Eksik olan ara başlıklar şunlardır: 1. 56. beyitten sonraki, 57-79. beyitlerdeki konunun başlığı olan: “Cariyenin Tedavisi Hususunda Hekimlerin Acizliklerini Padişaha Belli Olması ve Padişahın Tanrı Dergahına Yüz Tutması ve Padişahın Bir Veliyi İlahiyi Rüyâda Görmesi”; 2. 105. beyitten sonraki, 106-148. beyitlerdeki konunun başlığı olan: “Pâdişâhın o Tanrı Hekimini Hastanın Yanına Götürmesi ve Hekimin Vaziyeti Anlaması”; 3. 222. beyitten sonraki, 223-247. beyitlerde konunun başlığı olan: “Onun Beyânındadır ki, Kuyumcu Olan Adamı Öldürmek ve Zehir Vermek İşâret-i İlâhî ile idi”.⁶¹

Ayrıca İzbudak ve Konuk'un *Mesnevî* tercümelerinde olan 136. ve 262. beyitlerin tercümesi Elmalılı'nın tercümesinde mevcut değildir. Bu konuların nüsha farklılıklarından veya Elmalılı'nın sehven unutmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Elmalılı, *Mesnevî*'nin 169, 198, 352 ve 366. beyitlerini tercüme ettikten sonra kısaca şerhini de yapmıştır.

Elmalılı'nın tercümesini Veled Çelebi İzbudak ve Ahmed Avni Konuk tercümeleri ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan çevirilerden beş örnek beyit şöyledir:

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR

1. Dinle ney neler hikâye ediyor, ayrılıklardan şikâyet ediyor

2. Beni diyor, sazlıktan keddiler ve o zamandan beri feryâdımдан erkek dişi inlediler

20. Denizi bir testiye döksen bir günlük kismetden başka ne alır.

248. Bir bakkalın güzel bir tûtisi varmış, bu yeşil renkli tatlı dilli güzel bir tûtî.

329. 'İsâ ve Nasrânî düşmanı zâlim ve hunhar bir Çifid Padişâhı

⁶¹ Ahmet Avni Konuk, cilt 1, s. 71-182.

varmış.

VELED ÇELEBİ İZBUDAK

1. Dinle bu ney nasıl şikâyet ediyor. Ayrılıklardan hikâye ediyor.

2. Şöyle ki beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek kadın inlediler.

20. Denizi bir destiye dökesin. (o desti) ne alır? Bir günün kısmını [bir gün içilecek kadar

251. Bir bakkal vardı ve o bakkalın bir de tûtisi vardı. Yeşil güzel sesli konuşur bir tûtî idi.

329. Zalim, İsa düşmanı, Hıristiyan'a işkence eder, bir padişah vardı.

AHMED AVNİ KONUK

1. Bu neyi dinle, nasıl şikâyet ediyor? Ayrılıklardan hikâyet ediyor.

2. Ney der ki, beni kamışlıktan kestikleri zamandan beri, nâlemden erkekler ve kadınlar inlemişlerdir.

20. Eğer denizi bir bardağa döker isen, ne kadar sığra? Bir günlük kısmet!

248. Bir bakkal ve onun bir tûtisi var idi; güzel sesli, yeşil renkli, söyleyici bir tûtî idi.

329. İsa'nın düşmanı ve nasrânîyi helâk eden zâlim bir yahûdî pâdişâhı var idi.

Elmalılı'nın tercümesi, karşılaştırılan İzbudak ve Konuk tercümelelerine göre birebir kelime ile tercümenin esas alındığı ve parentez içi ve ek kelimelerin daha az kullanıldığı bir tercüme olarak karşımıza çıkmaktadır. Elmalılı tercümesini her beytin tamamı ile yapmış, virgül veya bağlaçlarla iki beyiti birleştirmiş, bazen de anlam bütünlüğü olan bir sonraki beyiti de bir önceki beyite virgül ile eklemiştir. Tercümedeki ifâdeler kesik kesik olmaktan uzak, birbirini tamamlar mâhiyettedir. Elmalılı tercümesinde İzbudak ve Konuk tercümelerinde olduğu gibi geçmiş zaman kipi kullanılmamış, hikâye dili olan geniş zaman kipini kullanmıştır. Dili, diğer tercümelerde olduğu gibi sâde, akıcı ve anlaşılır bir dildir, ağıdalı ve sanatlı bir dil ve uslûptan kaçınılmıştır.

g. Elmalılı'nın *Mesnevî* Tercümesinin Metni Mesnevî-i Şerif'in Nesren Tercümesidir. Nesr-i Mesnevî

Bismillâhirrahmânirrahîm

1. Dinle ney neler hikâye ediyor, ayrılıklardan şikâyet ediyor.
2. Beni diyor, sazlıktan kesdiler ve o zamandan beri feryâdımdan erkek dişi inlediler.
3. Ayrılıktan delik deşik bir sîne isterim ki derd-i iştîyâkımı 'arz edeyim
4. Her kim kendi aslından dûr olursa tekrar vuslatı için vaktini gözetir
5. Bundan dolayı ben her cem'iyette inledim, iyilere kötülere eş oldum inledim
6. Herkes kendi fikrince yârim oldu, derûnumda esrârımı boşladı durdu
7. Esrârım nâle-i zârımdan uzak değil, lâkin gözlerde kulaklarda o nûr yokdur
8. Cân tenden ve ten cândan mestûr değildir, fakat cânı görmek kime nasib olmuştur.
9. Bu ney sesi hava değil bir ateştir, her kimde bu ateş yoksa yok olsun.
10. Ateş-i 'aşk ney içine düşmüş inletiyor, mey içine düşmüş oynatıyor.
11. Ney yârinden ayrılmış, perdeleri perdelerimizi yırtmış
12. Ney gibi zehir ve tiryâkı tatmış, ney gibi demsâz ve müştâkı görmüş kimselerin kulağı gözüdür
13. Ney kanlı bir yolun mâcerâsını, mecnûnun kasas-ı 'aşkını anlatır
14. Bu şu'urun şu'ursuzlardan başka mahremi olmaz, evet, dilin kulakdan başka müşterisi bulunmaz
15. O nice günler gamlarımızla vaktini geçirdi, günlerce yanıklara yoldaş oldu
16. Günler geçtiyse geçsin korkmayız, elverir ki sen kal, çünkü sen gibi bir pâk bulamayız
17. Balıktan başka herkes suyuna kanar, gündüzü olmayanın günü uzun edilmiştir.
18. Pişkinlerin hâlini hamlar hiç anlamaz, o halde söz kısa gerekdir
19. Evlâd, bağı çöz hür ol, altın gümüş kaydına ne zamana kadar bağlanacaksın
20. Denizi bir testiye dökse bir günlük kismetden başka ne alır

- 21.Erbâb-ı hırsın göz çanağı dolmaz, sadef kanmayınca inci dolmaz
22.Ancak 'aşk ile yakalarını yırtanlar hırsından beri ve bütün
'ayıplardan 'ârî olabilirler
23.Ey 'aşk, ey bizim sevdâ-yı hoş edâmız, ey bizim bütün
'illetlerimize tabîb bî-hemtâmızsın şâd ol
24.Sen bizim devâ-yı kibir ve nâmusumuzsun, sen bizim Eflâtun ve
Calinos'umuzsun
25.Cism-i hâk, 'aşk ile eflâka çıkmış, dağlar raksa gelip göklere
fırlamış
26.Ey 'âşık! 'Aşk Tûr-i cânâ geldi, Tûr mest u cân "Ve harra Mûsâ
sa'ika" sırrı zâhir oldu.
27.Şimdi ben de hemdemimle dudak dudağa gelse idim, ney gibi
neler söyler neler söyledim
28.Fakat yüzlerce nevâsı olsa yine bî-nevâdır dili bir yoldaşdan
mahrum olan kimse
29.Mâdem ki gül gitdi, gülistân geçdiyse artık bülbülün
sernüveştesini dinlemezsin
30.Hepsi ma'suktur, 'âşık bir perdedir, yaşayan ma'suktur, 'âşık bir
mürdedir
31.Bîçâre 'aşka tákât getirememiş yazık, kanatsız kuş gibi kalmıştır
32 Önümde arkamda yârin nûru bulunmayınca, ben ileriye geriye
nasıl sezerim
33.'Aşk ister ki bu söz ortaya düşsün, öyle ya âyine boş-boğaz olmaz
da ne olur
34.Âyine senin canındır onunsa gammazlığı yokdur, onun için
nakşî kalpten mütemâyiz değildir.
**Bir Pâdişâhın Bir Cârîyeye Âşık Olup Satın Alması, Cârîyenin
Hastalanması ve Tedâvisine Uğraşılması**
35.Dostlar bu destânı dinleyiniz, çünkü hakikatde bu bizim
hâlimizin mâhasalı demektir.
36.Ol zamanda bir pâdişah varmış. Hem mülk-i dünyaya ve hem
mülk-i dîne mâlik imiş.
37.Bu pâdişah bir gün biner bendegânı ile ava çıkar.
38.Av diye dağ tepe dolaşırken birdenbire dâm-ı 'aşka düşer,
kendisi avlanır, yolda bir cârîye görür, gönlünden ona esir olur.

39.Can kuşu kafesde çırpınmaya başlar, şâh dayanamaz, istenilen bedeli verir câriyeyi satın alır.

40.Ne çâre ki alıp nâil-i merâm oldum derken kazârâ câriye hastalanır.

41.Birinin bir eşeği varmış palanı yokmuş, nihâyet bir palan bulmuş bu def'a da eşek ölmüş.

42.Birinin de bir destisi varmış suyu yokmuş, tam suyu bulup dolduracağı sıra da testi kırılmış.

43.Bunun üzerine şâh sağda solda ne kadar tabib varsa toplar, bunlara: "Bakınız" der, "İkimizin canı sizin elinizdedir".

44."Benim canım ne ise lâkin o benim cân-ı cânımdır, ben derdli bir hastayım o benim dermânımdır".

45."Cânımın bu derdine dermân bulan, hazinemin bütün altınlarını ve mercanlarını alıp götürecektir".

46.Buna karşı etıbbânın cümlesi: "Bir cânbâzlık edelim, anlayalım ve müştereken çalışalım.

47.Bizim her birimiz bir Mesîh-i 'âlemdir, elimizde her yaranın bir merhemi vardır" demişler.

48.Kibr u gururlarından inşaallâh veya bi-iznillâh bile dememişler, fakat Cenâb-ı Allah 'ac-z-i beşeriye göstermiş.

49.Çünkü terk-i istisnâ insana muhakkak bir kasvetdir, istisnâsız söylenen sözün arkasından insana bir felâket 'arız olur.

50.Sözde istisnâ yapılan nice kimselerin gönlü rûh-i istisnâ ile tev`âm olmuştur.

51.Bundan dolayı o tabibler ne 'ilaç verdiler ne devâ yaptılarsa marazı teşdîd etmekten başka bir işe yaramamış.

52.Hâsılı câriye marazından kıl gibi incelmış, şâhın gözleri kanlı yaşlardan bir ırmak olmuş.

53.Ez kazâ sirgencebîn safrayı arttırmış, badem yağı yebûset vermiş.

54.Karahelîle söktürmek şöyle dursun büsbütün kabz etmiş, nihâyet su, nefit gibi ateşe yardım etmiş.

55.Artık pâdişah hekimlerin 'ac-zini görmüş, görünce yalın ayak mescide koşar.

56.Mihrâbın yanına varıp secdeye kapanır, ağlar ağlar, gözünün yaşlarıyla secdegâhını sulara gark eder.

57.Bu garkâb-ı fenâdan sonra şâh kendine gelir, hoş bir lisan ile medh u senâya başlar.

58.Ey mülk-i cihân gemîne bahşişi olan Allahım! Sen bütün esrârı bilirken ben ne söyleyeyim.

59.Ey her sıkıntımızda sığındığımız Penâh-ı mutlak! Biz geçen def'a yolumuzu şaşırdık.

60.Fakat Yâ Rabb! Sen böyle emretmişsin: Ben her ne kadar sırrını bilir isem de Sen onu yine zâhirine çıkar demişsin” der.

61.Bu esnâda şâhın gönlünden bir heyecan kopar, deryâ-yı rahmet coşar.

62.Ağlarken kendisini bir uyku basar, rüyâsında önüne bir ihtiyâr çıkar.

63.“Şâhım müjde” der, “Dileğin kabul olundu, yarın sana bir garib gelirse bil ki bizdendir.

64.O bir hekîm-i hâzıkdır, onu sâdık bil çünkü emîn ve sâdıkdır.

65.‘Îlâcında sihr-i mutlak, mizâcında kudret-i Hakk’ı gör”.

66.Va’de gelir, ertesi gün olur, âfitâb ahtersiz meşrıktan görünür.

67.Şâh pencereden gözlerken bir de bakar ki, ‘âlem-i sırda gördüğü zât gelir.

68.Karşıda fâzıl ve permâye şahsı gölge arasında bir güneş görür.

69.Ki uzakdan hilâl gibi gelmiş, yokdu, hayâl şeklinde var oldu.

70.Fi'l-vâki' rûhta hayâl, yok gibi olur, sen de bir cihansın kendini hayâl üzerinde geçici bir şey gör.

71. İnsanların sulhları, kavgaları hep hayâl üzerindedir, kurulmaları, yerinmeleri de hayâldendir.

72.Evliyâyâ tuzak olan bu hayâlât, bostân-ı Hüdâ'daki mehrûyânın 'akisleridir.

73. Şâhın rüyâda gördüğü hayâl gelen misâfirin yüzünde tecellî ediyordu.

74.Bunu görünce şâh perdedârlarının yerine kendisi koştu, o mihmân-ı gaybın istikbâline çıktı.

75.Her iki deniz âşinâsını tanımış, iki rûh derhâl birbirine kaynamış idi.

76.Şâh “Benim ma’şûkum o değil sen imişsin, ne çâre ki bu cihânda iş işden çıkarmış.

77.Sen bana Mustafa ben sana Ömer gibiyim, elimi belime bağladım hizmetine âmâdeyim” dedi.

Kâffe-i Ahvâlde Edebe Ri'âyet Hakkında Allah'tan Tevfik İstemek Lüzûmu ve bi-Edeb Olmanın Zarar ve Vehâmeti

78.Allah'tan edeb ve terbiyeye tevfikini arayalım, çünkü edebi olmayan lutf-i İlâhiyye'den mahrûm olur.

79.Edebsiz yalnız kendisine fenâlık etmekle kalmaz, belki bütün âfâkı ateşe verir.

80.Alım-satım, külfet ve zahmeti olmadan semâdan mâide gelirdi.

81.Kâvm-i Mûsâ arasında birkaç kişi edebsizlik etti, sebze⁶² ve mercimek iste diye söylendiler.

82.O nân u hân-ı semâvî kesildi, ancak çift, çubuk, orak tarak zahmetleri kaldı.

83.Sonra İsâ şefâ'at etdi, Cenâb-ı Hakk yine bir sofrâ ni'met, tabak tabak ganîmet gönderdi.

84.Sonra 'arsızlar edebi bıraktılar, dilenciler gibi yüzüzlüğe kalkıştılar.

85.İsâ kendilerine; “Etmeyin bu mâide dâimdir, yeryüzünden eksilmesine sebep olmayın.

86.Kibar bir sofrada sû-i zan, aç gözlülük büyük bir nankörlük olur” diye yalvardı.

87.O dilenci sûretli görgüsüzlerin hırsı yüzünden rahmet kapısı kendilerine kapandı.

88.Zekât verilmeyince rahmet-i Hakk kesilir, zinâ çoğalınca fenâ hastalıklar dünyaya yayılır.

89.Başına ne felâket ne derd gelirse hep saygısızlıktan 'arsızlıktan gelir.

90.Dost yolunda 'arsızlık edenler, merdlerin yolunu kesen nâmerdlerdir.

91.Bu edeb ve terbiye ile felekler nurlanmış, melekler ma'sûm ve pâk olmuştur.

92.Güneşin tutulması saygısızlığından, İblis'in kovulması 'arsızlığındandır.

⁶² Elmalılı سیر kelimesini سبز şeklinde okumuş ve “sarımsak” yerine “sebze” şeklinde tercüme etmiştir.

Pâdişâhın O Tabîb-i İlâhî ile Mülâkâtı

93.Pâdişâh kollarını açdı o tabîb-i İlâhîyi kucakladı, onu 'aşk gibi sînesine basmış canıyla gönlü arasına saklamıştı.

94.Elini alnını öpmeye, yolunu makâmını sormaya başladı.

95.Hâlini hatırını soruyor, sorarken göğsüne basıyordu. Sabr ile nihâyet bir defne buldum diyordu.

96.“Ey nûr-i Hakk” dedi, “Sen dâfi’-i harac ve ma’nâ-yı “es-Sabru miftâhu’l-ferec”sin.

97.Sana mülâki olmak, her suâle cevâp olmaktır, dedisiz kodusuz senden müşkil hal olunur.

98.Kimin ayağı çamura batarsa elinden tutarsın, gönlümüzde ne varsa hepsine tercüman olursun.

99.Bu cemâ’atin serdârı sana merhaba yâ müctebâ yâ mürtezâ, gayb olmasın ki gelir kazâ daralır fezâ.

100.Sen efendimizsin, efendimiz senden tehi kalan âh eder “Kellâ le-in lem yentehi”.

101.Hân-ı kerem kuruldu ve bu meclis tamam oldu, olduktan sonra elinden tuttu hareme götürdü.

102.Hastayı ve hastalığı anlatdı, sonra önüne düşüp hastanın yanına ilişti.

103.O da yüzünün rengine ve nabz-ı billûra bakdı, a’râz-ı gammı ve esbâbı anladı, dinledi.

104.Yaptıkları ‘ilaçlar yapmak değil yıkmakmış,

105.Onların içerideki hâlden haberleri yokmuş, Allah iftirâlarından saklasın” dedi.

106.O marazı gönlünden görmüş, keşfetmiş idi, lâkin gizledi şâha söylemedi.

107.Onun marazı safradan mafradan değil idi, her odunun kokusu dumanından belli olur.

108.Âh u zârından anladı ki zoru gönlünden imiş, bedeni hoş fakat gönlü mübtelâ imiş.

109.Âşıklık gönlün ıztırâbından bellidir. Gönül hastalığı gibi de bir hastalık yoktur.

110.İllet-i ‘âşık, ‘ilel-i sâireden ayrılır.

111.Gerek bu sırdan, gerek o sırdan ‘âşıklık ‘âkıbet bizi o tarafa

götürür.

112. Aşk şerh ve beyan için söylediklerime 'aşka geldimmi utanırım.

113. Gerçi tefsîr-i zebân şüphesiz 'ayân olur, lâkin 'aşk-ı bi-zebân daha a'yân olur.

114. Kalem yazıya başlayınca çabalar durur, fakat 'aşka geldimi kendini kapıp koyuverir.

115. Bunun şerhinde 'akıl çamura düşmüş merkeb gibi saplanır kalır, 'aşkı, 'aşıklığı ancak 'aşk şerhedebilir.

116. Güneşin delili yine güneş olur, sana delil lazımsa ondan yüz çevirme.

117. O sana hem güneşi hem gölgeyi gösterir, Şems de cana her dem nûr verir.

118. Gölge semr gibi uyku getirir, şems gelince inşikâk-ı kamer vâki' olur.

119. Ma'a mâ fih cihanda Şems gibi bir garîb yoktur. Şems-i cân ise bâkîdir, onun dünü yoktur.

120. Hâriçteki güneş tek ise de onun mislini tasvîr etmek mümkündür.

121. Halbuki esirden hâriç olan Şems-i cân ne zihinde ne de hâriçte tenziri kâbil değildir.

122. Zâtını tasavvur ederken zâviye dersin belki tasvîrde mislini bulmuş olursun.

123. Şemseddin'in yüzünden bahsolunmaya başlayınca şems-i âsumân başını içine çeker.

124. Mâdem ki ismi geçti, in'âmından bir remzi îzah etmek vâcip oldu.

125. Şu nefeste cân her tarafımı tazeledi, çünkü Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duydu.

126. Yıllarca geçen Hakk sohbet hürmetine o hoş hâllerden birini bir daha söyle.

127. Söyleki şu yerler ve gökler gülsün, 'akıl, göz, gönül yüz misli olsun.

128. Etme teklif bugün hâl fenâ, bi-şu'ûrum edemem 'arz-ı senâ.

129. Bir tekellüfle bu mest-i medhûş, her ne söylerse düşer hep

meyhûş.

130.Meziyetlerimin hiçbirisi şü'ûrî değil, şimdi ne diyeyim, o yârsız yârlığı nasıl şerh edeyim.

131.Bu hicrânın, bu hûn-i ciğerin şerhini başka bir vakte bırakmama müsâ'ade et.

132.Bir yemek ver dedi zîrâ ben açım, çabuk ol vakit kılıncdan keskin.

133.Arkadaş! Sûfi ibnü'l-vakt olur, tarîkin şartında yarın demek yokdur.

134. Azîzim meğer sen sûfi değilmişsin ki, ola idin veresiye vermezdin.

135.Dedim ki; "Sırr-ı yârin en hoş, en latifi saklıdır, sen onu hikâye zımında dinleyebilirsin.

136.(Tercümesi sehven atlanmış veya tercüme edilen nüshada bu beyit olmayabilir).

137."Yok" dedi "Yine beni gevezelikle başından def etme, her şeyi açık, saçık, dosdoğru söyle,

138. Perdeyi kaldır, çıplak konuş, ben öyle pûş ile gömlekle uyuyamam".

139.Ben "Âh o" dedim "uryân olur ortaya çıkarsa ne sen kalırsın ne kucak ne de kenar.

140İstedüğün olsun fakat endâzeside bulunsun, yoksa bir saman çöpü dağı kaldıramaz.

141.Ziyâsı bu 'âlemi parlatan bir güneş biraz ortaya çıksa hepsini yakar bitirir.

142.Artık fitne çıkarmak, hunrîzilik etmek isteme, Şemsi Tebrîzi'de bundan fazla bir şey söyleme.

143.Bunun âhiri yokdur, sen yine baştan başla, git o hikâyeyi tamam et.

O Velfnin Cârîye ile Tenhâda Kalıp Derdini Anlamak için Padişah'tan Müsâ'ade İstemesi

144.Şâha "Hâneyi halvet yap, hem kendini ve hem başkalarını uzaklaştır.

145.Dehlizlerde kulak verip dinleyecek kimse kalmasın ki ben bu cârîyeden ba'zı şeyler sorayım.

146.Hâne boşalmış, içinde tabib ile hastadan başka kimse kalmamış.

147.Yavaş yavaş ve yumuşacık başlamış, “memleketiniz neresidir, çünkü her memleketin ilacı başkadır.

148.O şehirde kimlere akrabalığın vardır, karâbetiniz, münâsebetiniz ne cihettendir” diye sormuş.

149.Ve elini nabzına koymuş birer birer saymış, sonra feleğin kahrından bahis açmış.

150.Zira bir kimse ayağına diken batarsa, ayağını dizinin üstüne kor.

151.İğnenin ucuyla dikenin ucunu arar, bulamazsa diliyle yalar.

152.Ayağına giden diken bu kadar zor olursa, gönüldeki diken nasıl olur, artık sen söyle.

153.Gönüldeki diken her önüne gelen görse idi, derd ü gam kimseye el uzatamazdı.

154.Bir merkebin kuyruğunun altına bir diken kor, merkeb bilmez çıkaracağı diye tepinmeye başlar.

155.Tepindikçe diken daha ziyade batar. Bir ‘âkil bulunmak lazım meğerki o diken çıkarsın.

156.Eşek diken def etmek için acısından çifte atar, attıkça diken batar yüz yerde zahm yapar.

157.Fakat o diken çıkarana hekim usta imiş, elini koymuş, yer yer yoklamış.

158.Câriyeden hikâye yollu tekrar sormuş, ahbablardan, dostlardan laf açmış.

159.Câriye hekime birtakım kıssalar anlatmış, bulunduğu şehirlerin köylerin ağalarına beylerine dâir lakırdılar etmiş.

160.Hekim de bir taraftan onun söyleşine kulak verir, bir taraftanda nabzının atışına dikkat edermiş.

161.Ki nabzı kimin isminde fazla atıyorsa câriyenin cihanda maksûdu canı o olduğunu bilecek.

162.Memleketindeki ahbablarını saymış, sonra başka bir şehire gidişini söylemiş.

163.Kendi şehirden çıktıktan sonra daha hangi şehirlerde bulundun diye sormuş.

164. Bir şehir söylemiş geçmiş, yüzünün rengi ve nabzının atışı değişmemiş.

165. Hâsılı birçok şehirler ve timarlar ve efendilerini saymış, hallerini nân u nemeklerini anlatmış.

166. Hâsılı şehir şehir, hâne bi-hâne hikâye etmiş, lâkin ne damarı titremiş ne yanacağı sararmış.

167. Nabzı kendi hâlinde zararsız gidermiş, vaktâki söz o şekerim Semerkand'a gelir.

168. O zaman nabzı bir fırlar, o kırmızı yüz sapsarı olur, Semerkand da kuyumcu der demez.

169. O dilber-i serd bir âh çeker, gözünün yaşları sel gibi akmaya başlar. "Beni" der "Bezîrgânım oraya götürdü, zengin bir kuyumcu satın aldı, üç ay sînesinde tutduktan sonra sattı" Cârîye bunu söyler, kalbine gam çöker, harâreti derhal ziyâdeleşir. Hekim hastadan bu noktayı duyunca bütün derd ü belânın aslı bu olduğunu anlar.

170. Bunun üzerine mahallesi hangi mahalledir, sokaklarına ne sokağı derler diye sorar. O da "Köprü başında (Galfer) Mahallesi diye cevap verir.

171. Binâen aleyh hekim "Kızım" der "Artık derd ü elemenden kurtulacaksın. Şimdi mâdem ki derdin ne olduğunu anladım, bak ben bunun 'ilacında ne sihirler yapacağım.

172. Merak etme gönlünü hoş tut, emin ol ki yağmurlar çimenlere ne yaparsa ben de sana onu yapacağım

173. Sen gam yeme, senin gamını ben yerim, ben sana babadan yüz kat ziyâde şefkatliyim.

174. Ya...sakin bu sırrı kimseye söyleme, olur ki padişah ağzını arar sen kimsenin yanında keşf-i râz etme, bu kapıyı sakın başka bir kimseye açma.

175. Çünkü esrârın gönülde gizli kalırsa o murâdın daha tez ele geçer.

176. Peygamber: "Her kim sırrını gizlerse murâdına çabuk erer" buyurmuşdur.

177. Çünkü dâne yer de gizlenirse onun sırrı 'âkîbet bahçenin yeşilliği olur.

178. Altın gümüşü gizletmeselerdi ma'denin altında beslenemezlerdi.

179.Hekimin va'adleri lütüfları o hastayı korkudan kurtardı.

180.Hakiki olan va'adler gönüle ferah verir, mecâzi olan va'adler ise sıkıntı verir.

181.Erbâb-ı keremin va'di hazîne-i câriye, nâ ehillerin va'di de emrâz-ı sâriye olur.

Velînin Hastalığı Anlayıp Pâdişaha 'Arz Etmesi ve Tedbir ile Meşgul Olması

182.Sonra kalkar pâdişâhın yanına gider, pâdişâhı bu şemmeden âgâh eder, Şâh "Söyle şimdi ne tedbir yapalım, böyle bir gamı nasıl bertaraf edelim" der.

183.O da "Yapacak tedbir her halde o adamı getirtmektir.

184.Kuyumcuyu memleketinden çağır, uzaktan para ile hil'at ile kendisini kandır" diye cevap verdi.

185.Sultan bu sözü işitince hekimin nasihatine candan sarılır.

Pâdişâhın Kuyumcuyu Getirtmek için Adam Göndermesi

186.Bunun üzerine o tarafa değerli ve dirâyetli, sadâkatli iki adam gönderir.

187.Bu iki adam Semerkand'a giderler o kuyumcuyu bulup yanına varırlar, pâdişâh tarafından müjdelerler.

188.Sen gâyet hünerli ma'rifetli bir usta imişsin, hüner ve ma'rifetinle her tarafta şöhet kazanmışsın.

189.Böyle büyük bir nâm kazandığından dolayı falan pâdişâh seni kendisine kuyumcu başı ta'yîn etdi.

190.Şu hil'ati, şu altınları, şu gümüşleri gönderdi, bunları alıp bizimle beraber gidecek olursan, pâdişâhın en yakın bir nedîmi olacaksın" derler.

191.Herif paranın, hil'atin çokluğunu görünce mağrurlanır, çoluk-çocuğunu bırakıp memleketinden ayrılır.

192.Sevine sevine yola düşer, çünkü canına kasedileceğinden bi-haber.

193.Arap atına biner, keyifli keyifli sürer, kanının bahâsını hil'at zan eder.

194.Ey bütün rızâsıyla yola düşüp, kendi ayağıyla kazâya koşan.

195.Hayâlinde mülk ve izzet ve azîmet sayıklayan, bil ki Azrâil "Gel beri" demiş, sen de koşup gidiyorsun.

196.Vaktâki bu garip, yoldan gelir, evvela onu tabib yanına alır, pâdişâhın yanına gelirler.

197.Sonra kemâl-i nâz ve ihtirâm ile pâdişâhın huzuruna çıkarlar, “Fitilli mumun başında yaksın” derler.

198.Şâh da görünce çok ta’zîm eder ve altın mahzeninin anahtarını alıp kendisine teslim eder. Ve altından başlık, gerdanlık, bilezik, kemer ve pâdişahlara layık diğer birçok şeyler yapmasını emreder. Adamcağız altınları alıp hemen işe başlar, zavallı işin sonu nereye varacağını bilmez.

199.Sonra hekim “Pâdişâhım şimdi câriyeyi bu adama vereceksin.

200.Câriye bunun visâliyle kesb-i ‘âfiyet edecek, çünkü onun ateş-i ‘aşkıncı ancak bunun âb-ı visâli söndürür” der.

201.Şâh da o mahyâ-rûyi kuyumcuya verir, iki gurbetzedeyi birbirine çift eder.

202.Altı ay kadar safâ sürerler, kızın sıhhati tamamen yerine gelir.

203.Bundan sonra ona bir şerbet yaparlar, içince yıkılır kızın önüne düşer.

204.Hastalanınca eski cemâli kalmaz, kalmadığı için de vebâl kızın umurunda olmaz.

205.Adamcağızın tadı kaçır, yanakları solar, fenâlaşır, artık kızın gözüne soğuk görünmeye başlar.

206.Çünkü renk peşinde dolaşan ‘aşklar, ‘aşk değil nihâyet bir pişmanlık olur.

207.Keşke o da baştan pişman olsa idi bu kendisince bahtiyarlık olurdu.

208.Artık gözlerinden kanlı yaşlar sel gibi gelmeye başlar, bunun yüzü düşman canı olmuş.

209.Tâvusun kanadı kendisine düşman kesilmiş, ey parıltısı nice şahlar öldüren düşman.

210.Ben o âhuyum ki nâfem için bu sayyâd benim ma’sûm kanımı dökdü.

211.Eya! Sahrâlarda gezerken bir pusuya düşüp derisi için başı kesilen bir tilkiye döndüm.

212.Eyvâh! Kılıncların darbesiyle kemikleri için kanı dökülen filler gibi oldum.

213.Beni dönmek yüzünden öldürmüş olan o kâtil bilmiyormu ki benim kanım uyumaz.

214.Bugün bana ise yarın onadır, benim gibi bir adamın kanı ne zaman heder olmuş.

215.Gerçi duvarın gölgesi uzun olur, fakat o gölge düz yine ona rucu' eder.

216.Bu cihan bir dağ, bizim işimizde bir nidâdır, bu nidâların 'aks-i sadâsı yine bizim tarafımıza gelir'.

217.Zavallı kuyumcu bunları söyler ve rûhunu teslim edip toprak altına gider, câriyede de ne 'aşk kalır ne marazdan bir eser.

218.Çünkü ölümlere karşı 'aşk pâyidâr olamaz, çünkü ölen bizden tarafa gelemes.

219.Halbuki diriye 'aşk gözde gönülde her dem goncadan daha tâze olur.

220.Binâen 'aleyh 'âşık olacaksan ol Hayyun lâ yemûta 'âşık ol, çünkü bu 'aşk bâkî ve bir şarap çanağı ile sana sâkî olur.

221.O'na 'âşık ol ki bütün peygamberler bu 'aşk ile dil-seyr u kâmrân olmuşlardır.

222.O şeh bize yâr olmaz deme, erbâb-ı kerem ile olan mu'âmelede güçlük yoktur.

223.O hekimin eliyle bu adamın öldürülmesi ne bir ümit ile idi ne de bir korku ile.

224.Allah'tan bir emir, bir ilhâm almasa idi pâdişâhın hatırı için onu öldürmezdi.

225.Hızır'ın kesdiği çocuğun sırrını herkes anlayamaz.

226.Cenâb-ı Hakk'tan vahiy ve cevap alanlar ne emrederlerse 'ayn-ı savâb olur.

227.Can verenin can alması da yakışır. Beriki bir vâsıta bir nâibdir, onun eli Allah'ın eli demektir.

228.İsmâil gibi sen de önüne boynunu koy, kılıncının altında güle güle can ver.

229.O zaman canın ile'l-ebed handân, zât-ı Ahad'ıyla rûh-i Ahmed gibi şâdân olur.

230.Âşıklar câm-ı ferahı mahublarının eliyle öldürüldükleri zaman çekerler.

- 231.Sakin sû-i zan etme o şâh şehvet ile herifin kanına girmedir.
- 232.Sen onu bulaşmış zan etdin ama iyi süzölmüş hâlis bir altında karışıklık olmaz.
- 233.Bu riyâzet ve bu cefâ hep o külçede pislik kalmasın diyedir.
- 234.Bu iyi kötü imtihanlar, tecrübeler hep onu kaynatıp hülâsasını çıkarmak içindir.
- 235.Eğer onun yaptığı ilhâm-ı ilâhî ile olmasaydı o bir pâdişâh değil, bir kelb-i matrûd olurdu.
- 236.Kendi şehvetinden, hırs ve hevâdan 'ârî idi, yaptığı da bir hayr fakat şer sûretinde bir hayr idi.
- 237.Hızır'da denizde gemiyi zedeledi, lâkin Hızır'ın zedelemesinde yüz hikmet vardı.
- 238.Mûsâ bunca nûr ve hünlerle onu anlayamamışken sen çıkıdda kanadsız uçmaya kalkma.
- 239.O bir kırmızı güldür, kan deyip geçme, o 'akıl sarhoşu olmuş, mecnun deyip sataşma.
- 240.Eğer maksadı müslümanın kanı idi ise adını anarsam kâfirim.
- 241.Şakîyi medh 'arşî titredir, o medihten muttakî bedgâm olur.
- 242.O bir şâh, hem bir şâh-ı dil-âgâh idi, hâlis-i tahallus bir ehlullâh idi.
- 243.Böyle bir şâhin öldürdüğü kimse ise bahtiyâr olur, yüksek bir makâm bulur.
- 244.Kahrında menfa'at olmasa idi o lütf-i mutlak Kahhâr olurmu idi?
- 245.Yavrucak hacamat iğnesiyle acısına titrer durur, şefkatli annesi bu gamdan sevinir murâdına yol bulur.
- 246.Yârim can alır yüz can verir, hayâline gelmeyen şeyleri ihsân eder.
- 247.Sen onu hep kendine kıyas edersin fakat iyi bak uzak düşersin şaşırır gidersin.

Hikâye-i Bakkal'ın Tûtisi ve Yağ Şişesini Dökmesi

- 248.Bir bakkalın güzel bir tûtisi varmış, bu yeşil renkli tatlı dilli güzel bir tûtî.
- 249.Dükkânda durur dükkânı beklermiş, gelen geçen meraklılara nükteli nükteli sözler söylermiş.

- 250.İnsan gibi nâlık ve tûtîlikte hâzık imiş.
- 251.Sahibi bir gün evine gider, tûtîde dükkânda bekçilik eder.
- 252.O sırada bir kedi dükkânda bir fâre görür, birdenbire sıçrar, can hevliyle tûtîcağızda kıprar.
- 253.Dükkânın bir köşesine kaçar, orada gül yağı şişeleri varmış, onları devirir döker
- 254.Sahibi evinden gelir, haberi yok, dükkâna girer, ağalı kurulur.
- 255.Bir de bakar ki dükkân gül yağı dolmuş kalmış, tûtînin ötesi başı da ıslanmış, hemen kalkar tepesine bir vurur, tûtîcağız dayaktan kel olur, tüyü dökülür.
- 256.Birkaç gün geçer söz söylemez, bakkal pişman olur âh eder.
- 257.Saçını sakalını yolar, “Eyvâh âfitâb-ı ni’metim tutuldu ben ne yapayım.
- 258.Elim kırıla idi de o güzel dilli tûtînin başcağazına vurmasa idim” diye söylenir.
- 259.Kuşunun dili açılın diye fakirlere sadaka verir.
- 260.Üç gün üç gece sonra hayrân u nâlân dükkâna oturmuş ümitsiz ümitsiz bakınır.
- 261.Gönlünden binlerce gam gussa geçirerek ‘acaba bu tûtîceğizim ne zaman söz söyleyecek diye düşünürmüş.
- 262.(Beyit sehven tercüme edilmemiş veya nüshada yok).
- 263.Bu sırada sokaktan eksili yüksülü saçı dökülmüş, başı tas dibi gibi çırcıplak bir fakir geçer.
- 264.Birdenbire tûtî seslenir: “Hîş, ey kel!
- 265.Sen neden kel oldun, sende mi şişedeki yağı dökütün” der.
- 266.Halk tûtînin bu kıyâsını duyar duymaz kahkahayı koyuverir, zavallı fakiri de kendisi gibi zan eder.
- 267.Ey oğul! Temizleri kendine kıyâs etme, imlâda şîr şîr yazılırsa da sût başka arslan başkadır.
- 268.İşte bütün ‘âlem hep böyle sapıtmış, Abdâl-ı Hakk’a pek az kişiler âgâh olabilmişdir.
- 269.Peygamberlerle yarışmaya kalkmışlar, evliyâları kendileri gibi zan etmişler.
- 270.“Onlarda beşer biz de beşeriz, onlarda yerler içerler uyurlar bizde” demişler.

271.Kör olduklarından aradaki nâmütenâhî fark bulunduğunu bilmemişlerdir.

272.İki arı bir mahalleden gıdâlanırlar, lâkin birinin yediği sokaç öbürünün yediği bal olur.

273.İki âhû ikiside ot yer su içer, fakat birisinininki gübre öbürsününunki misk olur.

274.Her iki kamyş bir sudan sulanır, halbuki birinin içi boşdur, diğèrininki şeker dutudur.

275.Bunun gibi yüzbinlerce eşbâh vardır ki baksan aralarında yetmiş senelik yol görürsün.

276.Bu yer, hamâkat kesilir, o yer, nûr-i hakikat kesilir.

277.Bu yer, buhul ve hased olur, o yer nûr-i Ahad doğar.

278.Tarlanın biri temiz biri çorak, bu yırtıcı bir dev, o tertemiz bir melekdir.

279.İki sûret birbirine benzeyebilir, acı su, tatlı su ikisi de berrâk olur.

280.Fakat zevki olmayan bunların farkını anlar mı?

281.Sihri mucizeye kıyâs eder, ikisinin de esası hîleden 'ibâret zan eyler.

282.Sâhirler Hazret-i Mûsâ ile münâza'a için ellerine onun 'asâsı gibi 'asâlar almışlar ise de.

283.Bu 'asâ ile o 'asâ arasında derin bir fark, bu iş ile o iş beyninde tükenmez bir yol vardır.

284.Bu işin arkasından la'netullâh, o işin arkasından rahmetullâh gelir.

285.Kâfirler maymun sûretli maymun tabi'atlıdır, sînelerinde bir âfet vardır.

286.İnsan her ne yaparsa maymunda yapar, dâima insandan gördüğünü yapar.

287.Onun yaptığını ben de yaptım zan eder, o kavgacı aradaki farkı ne bilsin.

288.O yaptığını sırf kavga için yapar, işte böyle kavgacılar yerin dibine geçsin.

289.O münâfığın muvâfıkla beraber namaza gelmesi, niyâz için değil nizâ' içindir.

290.Namaz da, oruç da, hac da zekât da, doğmak da, ölmek de mü'minler münafıklarla beraberdirler.

291.Lâkin mü'minler 'âkıbet hayat bulurlar, münâfıklar âhirette mat olurlar.

292.Gerçi bunların ikisi de bir oyunun başındadırlar, lâkin birbirleriyle Mervezi Râzi adaştadırlar.

293.Her biri kendi makâmına doğru gider, her biri kendi nâmına göre gider.

294.Ona mü'min dersen hoşlanır, münâfık dersen kızar ateş alır.

295.Onun adı onun zâtından mahbûbdur, bunun adı da bunun fenâlığından mebgûzudur.

296.Şeref veren mîm, vav, mîm, nûn harfleri değildir, mü'min lafzı sırf ta'rif içindir.

297.Eğer ona münâfık dersen bu fenâ isim çini 'akreb gibi sokar.

298.Bu ismin iştikâkı cehennemden değilse niçin bunda cehennem mezâkı var.

299.Bu ismin çirkinliği harfinden değildir, deniz suyunun acılığı zarfindan değildir.

300.Harf kap, ondaki ma'nâ bir sudur, bahr-i ma'nâ asıl kitap, ümmü'l-kitab kayyime bundadır.

301.Cihanda biri acı biri tatlı iki deryâ, aralarında da bir berzah vardır, birbirlerine karışmazlar.

302.Bunların ikisi de bir menba'dan gelirler, bunun ikisini de geç, tâ aslına kadar git.

303.Kalıp altın ile 'ayarı hâlis altının değerlerini mihenksiz anlayamazsın.

304.Kimin rûhuna Allah bu miheki koymuş ise yakini şekten ayırmasını o bilir.

305.Diri adamın ağzına bir çöp gider, gider gitmez tutar dışarı atar.

306.Bin lokmada bir çöp yutar, hissi uyanır ve onu da geri çıkarır.

307.Dünya hissi bu cihanın merdiveni, din hissi de âsumanın merdivenidir.

308.Bu hissın sıhhatini tabibden o hissın sıhhatini de habibden ararlar.

309.Bu hissın sıhhati ma'mûre-i tende, o hissın sıhhati harâbi-i

bedendedir.

310.Can hükümdârı cismi vîrân, sonra da âbâdân eder.

311.Hânümânını, mülk ü mâlını âhîret 'aşkına bezl eden bir can ne kadar mes'uddur.

312.Hânesini, define için vîran eder, sonra o define ile daha güzel daha ma'mûr yapar.

313.Suyu keser, mecrâsını temizler, sonra salar temiz temiz içer.

314.Deriyi yüzer, çiviye çeker, sonra ondan a'lâ bir post yapar.

315.Kal'ayı yıkar kâfirden alır, sonra üstüne yüz set yapar, yüz burç kurar.

316.Keyfiyetsiz işe keyfiyyet verir, bu söylediğim de zarûretten gelir.

317.Ba'zı böyle, ba'zı da 'aksine görülür, din işi hayrettir.

318.Âyâ kâmiller sırr-ı tahkîka âgâhtırlar, bî-hurûş dil-mest ü dilhândırlar.

319.Ondan tarafa dönmüş, ancak bunlar o hakîkata arkasını dönmüş hayran değil, Onunla yüz yüze gelmiş sermest müşâhede olmuş hayrandırlar.

Muhakkik-i Muhakk ile Muhakkik-i Mubtilin Farkı

320.Birinin yüzü dosta, öbürünün ki kendisine doğrudur, her renk yüzüne bak ve dikkat et, belki hizmet ede ede yüzünden anlar olursun.

321.Dânâyı görmek 'ibâdet feth-i ebvâb-ı sa'âdet demektir, insan sûretinde birçok iblisler vardır, onun için her ele el vermek muvâfık değildir.

322.Çünkü avcı ıslık çalar, kuşu aldatıp avlamak ister.

323.Kuş onu kendi cinsinin sesi zan eder, havalanır gelir faka düşer.

324.Alçak herif dervişlerin sözünü çalar, saf bir adama okur efsûn yapar.

325.Mertlerin işi açık ve ciddidir, alçakların işi de hîle ve hayâsızlıktır.

326.Kediyi yeleli arslan, yeleli arslanı çaylak yaparlar, Müseyleme'ye Ahmed lakabını takarlar.

327.Halbuki Müseyleme'nin lakabını kezzâb, Muhammed'in ki ulu'l-elbâb kalmıştır.

328.Şarab-ı Hakk'ın suyu misk-i tâb, öbür şarabın neticesi de derd ü azâb olur.

Hikâye: Çıfıd Pâdişâhı'nın Millet-i Ta'assubi ile Hristiyanları Katli

329.Îsâ ve Nasrânî düşmanı zâlim ve hunhar bir Çıfıd Padişâhu varmış.

330.Halbuki devir 'Îsâ devri, nöbet onun nöbeti imiş, Mûsâ ve 'Îsâ birbirinin rûhu iken.

331.Şâh şaşı imiş Allah yolunda olan bu iki Hakk yoldaşı ayırmış.

332.Ustanın birisi çırağına içeri gir asılan şişeyi al getir der.

333.Çırac şaşı imiş, içeri girer, şişe gözüne iki görünür, döner, "iki şişe var hangisini getireyim" diye sorar.

334.Ustası "Haydi, git iki şişe yoktur, şaşılığı bırak, artık körlük etme" diye azarlar.

335.Çırac "Ustacığım azarlama ne yapayım iki şişe var" diye ısrar edince "Öyle ise birini kır öbürünü getir" der.

336.O gider birini kırar, kırınca ikisi de gözünden gâib olur, meyil ve hiddet de insanı böyle şaşı eder.

337.Şişe bir iken gözüne iki gösterir, birini kırdılar öbüründen de oldular.

338.Evet gadap ve şehvet gözü şaşı eder, rûhu istikâmetinden çevirir.

339.Garaz geldimi hüner gizlenir, gönülden göze yüz perde çekilir.

340.Kadı gönlünde rüşvete karar verince zâlimi mazlumdan tefrik eder mi?

341.İşte o şâh da böyle çıfıd cuhûd kini ile şaşı olmuş, Aman yâ Rabbim el-amân.

342.Yüz binlerce mü'min ve mazlûmun kanına girmiş, gûyâ Mûsâ'ya dayanmış dinine sığınmış.

Hristiyanları Kaldırmak için Vezirin Pâdişâha Hîle Öğretmesi

343.O şâhın fettân hilekâr, hîle ile suyu düğümler bir veziri varmış.

344.Bu vezir birgün "Pâdişâhım" der "Hristiyanlar böyle olur, fâidesizdir, iş bununla bitmez, çünkü onlar canlarını kurtarmak için senden dinlerini gizlerler.

345.Bunların böyle öldürmekle işi bitmez, din misk ve öd ağacı değil ki kokusundan bilesin.

346.İnsan dediğin yüz kılıf içinde bürünür, dışı seninle görünür içi

başka bulunur.

347.Şah der “O halde ne yapalım! Ne hud’a ne tezevvür uyduralım.

348.Cihanda açık gizli hiçbir Hristiyan bırakmamak için ne çâre bulalım.

349.Vezir de “Efendim” demiş “Benim elimi, kulağımı kes, burnumu dudağımı yar, emr et.

350.Beni darağacının altına götürsünler, birisi çıksın şefâ’at etsin.

351.Sokaklarda dört yol ağzı münâdiler çağırırsın, bana yaptıklarını i’lân ettir.

352.Sonra beni tut uzak bir şehre nefyet, böyle be’s ve kutûr ile içlerine atlayım, bir kere gönüllerine girdim mi işlerini bitirdim bil, ben artık aralarına öyle fitneler, fesatlar sokarım ki fenn ü hîleme şeytan bile hayran olur.

O Çıfıd Vezirin Hristiyanlara Yapacağı Telbisleri Pâdişâha Anlatması

353.O Hristiyanlara yapacağım şeyleri şimdi tamamen anlatamam, ben onlara varır şöyle derim: “Ben gizli Hristiyan idim. Ey âlemü’s-sır olan Rabbim sen kalbimi bilirsin.

354.Şâh imanıma vâkıf oldu, ta’assubundan canıma kasedetti.

355.Dinimi şahtan gizlemek, onun dininde imişim gibi gözükmek istedim.

356.Fakat şâh benim esrârımdan bir koku aldı, sözlerim nazarında müttehim oldu.

357.“Senin sözün ekmek içinde iğne gibi geliyor, gönülden gönüle pencere vardır.

358.Bu pencereden ben senin hâlini gördüm, hâlini gördüm artık kâline kulak vermem” dedi.

359.Eğer dîn-i ‘Îsâ imdâdıma yetişmese idi, beni çıfıdca paralayacak idi.

360.Ben ‘Îsâ için can atarım, başımı veririm, yüz bin minnetini saysam çekerim.

361.‘Îsâ’dan canımı esirgemem, lâkin ‘ilm-i dînine iyiden iyi vâkıfım.

362.Ölürsem yazık o dîn-i pâk câhillere arasında helâk olur diye korkarım.

363.Allâh ve İsâ'ya şükür olsun ki biz o dîn-i hakkı rehnümâ ittihâz etmişiz.

364.Yahûd melikden ve yahûdilerden kurtulmuşu belimize zünnâr bağlamışız.

365.Efendiler devir 'İsâ devridir, ahlâk-ı 'İseviye'nin esrârını candan dinleyiniz.

366.O dinsiz zâlim şâhın ahlâkı da onun düşmanıdır, hiçbir düşman ise dostun esrârını bilmez. Hristiyanlara böyle söylüyor, lâkin gönlünü hep şâha çekiyordu. Ey şehinşah sabr et ki ben bunları tâ kökünden koparayım, beni emîn ve müktedâ saysınlar, hepsi ihtidâ arzusuyla önüme baş koysunlar, cümlesini hîle ile aldatayım, içlerine yüz dilliler bırakayım, nihâyet kendi elleriyle kendi kanları yerlere döksünler” dedi.

Sonuç

Elmalılı, Arapça ve Fransızca'ya olan hâkimiyeti, bu dillerdeki farklı alanlara ait kaynak niteliğindeki eserleri ve tercümeleleriyle herkes tarafından bilinmektedir. Elmalılı, kuvvetli ilmî alt yapısı, farklı alanlardaki ihtisâsı ve Arapça, Farsça, Fransızca dillerine olan hâkimiyeti ile telif eserleri yanında, Arapça'dan Türkçe'ye; İbni Sinâ'nın (ö.428/1037), *Hediyyetü'r-reis* adlı risâlesini, Câhız'ın (ö.255/869) *Menâkıbü't-Türk*⁶³ adlı risâlesini, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762), *Hucetüllâhi'l-bâliğa*⁶⁴ adlı eserini, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkıh usûlüne dâir *Mirkât* adlı eserini, Arapça'dan Arapçaya şerh, hâşiye ve ta'likât olarak; dedesi Sarılar'lı Abdullah Efendi'nin *Şerhu'l-İsti'âretü'l-Cedide* adlı eserini, Tarsûsî Mehmed Efendi'nin (ö.1145/1732) *Hâşiyetü't-Tarsûsî 'alâ Mir'âti'l-usûl* adlı eserini, Siyâlkûtî'nin (ö.1067/1657) *Hâşiyetü Siyâlkûtî 'ale'l-Hayâlî ve Hâşiyetü Siyâlkûtî 'ale't-Tasavvurât*⁶⁵ adlı eserlerini, Fransızca'dan Türkçe'ye; Fransız Profesör Paul Janet ile Gabriel Seailles'in 1886 yılında Paris'te yayınladıkları *"Histoire de la Philosophie: Les Problèmes et Les Ecoles"*⁶⁶ adlı eserini, Gabriel Compayre'nin, *Logique Déductive Et Inductive*

⁶³ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁴ Bkz.: Necmi Atik, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hucetüllâhi'l-Bâliğa Tercümesi Üzerine", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8, Aralık 2017, s. 23-44.

⁶⁵ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Metâlib ve Mezâhib*, Eser Neşriyat, İstanbul trsz.

adıyla Fransızcaya çevirdiği İngiliz filozof Alexandre Bain'e ait *Logic: Deductiv and Inductiv* (Tümdengelim ve Tümevarım Mantığı)⁶⁷ adlı eserleri tercüme etmiştir.

Müfessirler tefsirlerinde şiirle istişhâd metodunu âyet-i kerîmelerin açıklanmasında zaman zaman kullanmaktadırlar. Türkçe tefsirler arasında, geçmişte ve günümüzde, şiirle istişhâd metodunu aynı zamanda kendisi de bir şâir olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır kadar yoğun kullanan yoktur. Elmalılı'nın, klasik istişhâd geleneğine bağlı tefsirlerde görülen sadece Arapça şiirlerle istişhâd dışında, Farsça ve Türkçe şiirlerle de istişhâd etmesi onu diğer müfessirlerden ayırmaktadır. Elmalılı tefsirinde, Fuzûlî (ö.963/1556) başta olmak üzere Sa'di Şîrâzî'nin (ö.691/1292) şiirleri ve şâiri bilinmeyen⁶⁸ Farsça şiirlerle istişhâd etmiştir. Ayrıca Elmalılı'nın tefsirinde kendisine ait Arapça ve Türkçe şiirlerini de istişhâd için kullandığı görülmektedir.

Elmalılı, Farsça'ya olan hâkimiyetini ise Mevlânâ'nın manzûm olarak yazılan Mesnevî tercümesi ile ortaya koymaktadır. Tercümenin başarılı olabilmesi için, tercüme yapılan eserin orijinal dili yanında, mütercimın tercüme yapıldığı dile de tam anlamıyla vâkıf olması gerekmektedir. Tercüme yapılan eserin alanı konusunda mütercimın bilgi ve tecrübesi ise yapılan tercümenin başarısını çok etkilemektedir. Ayrıca tercümesi yapılan eser manzûm olarak kaleme alınmış ve Anadolu Selçuklu dönemine ait *Mesnevî* gibi altı yüz yıllık bir dile sahip ise tercümesinin ne kadar sıkıntılı ve zor olacağı ortadadır. Elmalılı'nın, tercümesi zor olan bu eserin 366 beytini başarılı bir şekilde tercüme ettiği görülmektedir.

Elmalılı'nın, tercüme ne zaman başladığı veya tercüme ne zaman ara verdiği ile alâkalı herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Elmalılı, kendi el yazısı rîk'a hattı ve siyah mürekkeple yazdığı nüshanın üzerinde yoğun çalışmalarda bulunmuş, Mesnevî'nin orijinaline yakın en güzel mânâyı verebilmek için kelime ve cümle iptalleri, düzeltmeler, çıkartmalar ve tashihler yapmıştır. Tercüme, *Mesnevî*'nin bazı tercümelerinde olduğu gibi mazi kalıplarıyla değil, *Mesnevî*'deki konu

⁶⁷ Torunu M. Hamdi Yazır Özel Arşivi

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul trs., I/4, II/482, IV/146; VIII/462, X/194.

başlıklarında da ifâde edildiği gibi hikâye tarzı olan geniş zaman kipiyle yapılmıştır.

Elmalılı, hâkim ve vâkîf olduğu tasavvuf literatürünü tercümesine başarılı bir şekilde yansıtmış, birkaç beyitin tercümesinden sonra bu literatürden kaynaklanan kapalı ve mecâzî kelimeleri açıklama yoluna gitmiştir. Tercüme bir bütünlük içerisinde, etkili bir üslup, sâde, akıcı ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır.

Elmalılı'nın, bölüm ve konu belirtmeden “*Nesr-i Mesnevî*” diye tercümeyle başlamasından anlaşılıyor ki *Mesnevî*'yi başından sonuna kadar tercüme etmek istemiş, Mesnevî'nin başından “Pâdişâh ve Cârîye”, “Bakkal ve Tûtî” hikâyelerinden sonra üçüncü hikâyeye olan “Yahudi Pâdişâhın Hristiyanları Katletmesi” hikâyesinin 37 beytine kadar tercüme edebilmiş, ne yazık ki bu niyetini gerçekleştirememiştir. *Mesnevî*'yi tercüme ettiği 366 beyitlik bölümden anlaşılıyor ki, şayet Elmalılı *Mesnevî*'yi sonuna kadar tercüme edebilseydi bu tercümesinin tam *Mesnevî* tercümelemleri arasında bir şâheser olacağı şüphesizdi. Yine de sözkonusu 366 beyitlik tercüme, Elmalılı'nın diğer telif ve tercüme eserlerinde olduğu gibi her açıdan çok kıymetli ve önemli bir kaynak niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, *Son Devir Osamnlı Ulemâsı*, İstanbul 1980.

Atik, Necmi, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İslam Hukuku Kâmûsu ve Âdem Maddesi'nin Tahlîli”, *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 8. Sayı, Aralık 2018.

Atik, Necmi, “Elmalılı'nın Kendi El Yazması Türkçe İbâdet Makâlesi”, *İlâhiyât Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 6. Sayı, Aralık 2016.

Atik, Necmi, *Hattat Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, Antalya 2013.

Banarlı, Nihat Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1971.

Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Ötüken Yay., İstanbul 1997.

Ceyhan, Semih, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*, UÜ. Sosyal Bilimler Ens. Bursa 2005.

Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, İstanbul 1999.

Çelik, İsa, “Klasiklerimiz: XIII. Mesnevî-i Manevî”, Tasavvuf, Mevlânâ Özel Sayısı, Ocak-Haziran 2005, c. XIV, s. 674.

Dağlar, Abdülkadir, *Şem'i Şem'ullah Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) İnceleme-Tenkitleli Metin-Sözlük*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Ens., (Doktora Tezi), Kayseri 2009.

Demirel, Şener, “Mevlânâ'nın Mesnevî'si Şerhleri”, *TALİD*, c. 5, sy. 10, 2007, s. 469-504

Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 1992.

Doğrul, Ömer Rıza, “Müessif Bir İrtihal”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1942.

Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), Ankara 1995.

Ersöz, İsmet, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993.

Ersöz, İsmet, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kuran Dili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya 1985, s.7-8.

Erten, Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul 1338/1919.

Fürüzanfer, Bediüzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, (Ter. Feridun Nafiz Uzluk), MEB Yayınları, İstanbul 1997.

Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985.

Güleç, İsmail, “Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin tamamına yapılan Türkçe şerhler”, *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, 22 (Güz 2006), s. 108.

Güntan, Zekiye, *XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendi ve Hulâsatü'ş-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlili*, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Ens., Konya 2009 (Yüksek Lisans Tezi).

Hacıtahiroğlu, Abdullah Öztemiz, *Mesnevî-Mevlânâ, Kendi Vezni ile Manzûm Tercüme*, Ötügen Yay., İstanbul 1972.

Hayrî, *Mesnevî-i Şerîf Tercümesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1308.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “es-sennü” maddesi, Dârü'l-hadis, Kâhire 1434/2013.

İbnü's-Seyyid Galib Efendi, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1315/1897.

İzbudak, Veled Çelebi, *Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Maarif Vekâleti Yay., İstanbul 1942.

Kartal, Ahmet, “Eski Türk Edebiyatında Mesnevî”, *TALİD*, c. 5, sayı 10, 2007, s. 353-432.

Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.

Levend, Âgâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Mehmed Şakir, *Tercüme-yi Mesnevî*, İstanbul Ün., Ty.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî-yi Şerif*: Manzum Nahîfi Tercümesi, trc. Süleyman Nahîfi, haz. Âmil Çelebioğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967.

Mevlânâ, *Mesnevî I-VI* (tıpkıbasım), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1993.

Murâd-ı Buhârî, *Hülâsatü's-Şurûh*, Süleymaniye Ktb., Halet Efendi Bölümü, No: 334.

Öksüz, Zehra, *Hülâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*, Fatih Ün. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2008

Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *DİA*, Ankara 2004, c. 29, s. 441-448.

Paksüt, Fatma, “Merhum Dayım Hamdi Yazır”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, (4-6 Eylül 1991) TDV yay, Ankara 1993.

Paksüt, Fatma, Merhum Dayım Hamdi Yazır -II- Nazırlık, Tutuklanma, Aklanma”, *Altınoluk Dergisi*, 1992 Mayıs, Sayı: 75, s. 20-21.

Sipehsâlar, Ferîdun b. Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, (çev. T. Yazıcı), İstanbul 1977.

Sultan Veled, *İbtidânâme*, (çev.: Abdülbâkî Gölpinarlı), Ankara 1977.

Süleyman Nahîfi, *Mesnevî-i Manevî* (Sad: Amil Çelebioğlu), Timaş Yay, İstanbul 2007.

Şifâî Derviş Mehmed, *Şerh-i Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevî*, Süleymaniye Dâru'l-Mesnevî 209.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1973.

Tanyıldız, Ahmet, *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matrmûratu'l-Ma'ârif) İnceleme-Metin-Sözlük*, EÜ. Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2010.

Ülkü, Feyzullah Sâcid, *Mevlânâ, Mesnevî*, manzum terc., Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

Ünver, İsmail, "Mesnevî", *Türk Dili*, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 415-417, 430.

Yavuz, Kemal, *Mu'ini'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si* (Mesnevî Tercüme ve Şerhi) (Gramer ve Sözlük), Cilt 1-2, Selçuk Üniv. Mevlânâ Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Konya 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Elmalılı Muhammed Hamdi*", *DİA*, XI, 57.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

....., *Hak Dini Kur'an Dili*, (Sad.: İsmail Karaçam), Azim Dağıtım, İstanbul trs.

Yazır, Mahmud Bedreddin, *Kalem Güzeli*, DİB Yayınları, Ankara 1981.

Elmalılı'nın Mesnevî Tercümesinin Orijinal Nüshasından

